

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Ján Pastuszek

**Negatívny obraz židovstva
v slovenskej literatúre v 18. a 19.
storočí**

Bakalárska práca

Vedúci práce: PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Praha 2018

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracoval samostatne a použil len uvedené pramene a literatúru.
2. Prehlasujem, že práca nebola využitá k získaniu iného titulu.
3. Súhlasím s tým, aby bola práca sprístupnená pre študijné a výskumné účely.

V Prahe dňa 29. júna 2018

Ján Pastuszek

Bibliografická citácia

Negatívny obraz židovstva v slovenskej literatúre v 18. a 19. storočí: bakalárska práca / Ján Pastuszek ; vedúci práce: Miloš Sládek. -- Praha, 2018. - 56 s.

Anotácia

Práca sa zameriava na negatívne stereotypy vo vzťahu k Židom v slovenskej literatúre v 18. a 19. storočí.

V úvodnej časti práce sa zaoberáme národnostnou situáciou v Uhorsku v 18. a 19. storočí, zvlášť židovskému obyvateľstvu na území dnešného Slovenska s pohľadom na jeho kultúru a dejiny.

V jadre práci sa zameriavame na osobnosť a tvorbu jednotlivých autorov a protižidovské prvky obsiahnuté v ich literárnom diele v časovom rozmedzí od začiatku 18. storočia až po koniec 19. storočia.

Práca podáva na základe dobových prameňov negatívny obraz židovstva v slovenskej literatúre a analyzuje jeho formu, príčiny a vývoj v kontexte s dobovou celospoločenskou situáciou v Uhorsku.

Kľúčové slová

stereotypy, židovstvo, literatúra, Uhorsko, Slovensko

Abstract

The thesis is focused on negative stereotypes of Jews in slovak literature in the 18th and 19th centuries.

In the introduction of the thesis, we deal with an ethnic condition in Hungary in the 18th and 19th century, mainly with the Jewish population in the territory of today's Slovakia and its culture and history.

In the core of this thesis we focus on personalities and works of individual authors and anti-jewish elements contained in their work from the beginning of the 18th century to the end of the 19th century.

Based on the historical sources, this work denotes negative depiction of the Jews in the slovak literature and analyzes its form, causes and development in the context with social situation in Hungary.

Keywords

stereotypes, jewry, literature, Hungary, Slovakia

Počet znakov 117 226

Pod'akovanie

Moja vďaka patrí PhDr. Milošovi Sládekovi, Ph.D. za odborné vedenie a pomoc pri tvorbe práce, zároveň ďakujem mojim rodičom, starým rodičom, Mgr. Jane Bartkovej a priateľom za podporu.

Obsah

Úvod.....	7
1. Stručné dejiny židov na území Slovenska do konca 19. storočia	8
2. Horné Uhorsko a slovenské národné obrodenie v 18. a 19. storočí.....	14
3. Autori a diela s negatívnym obrazom židovstva.....	19
3.1. Obraz poľských a východoeurópskych židov v cestovnom denníku Daniela Krmana mladšieho.	19
3.2. Matej Bel a bratislavskí židia.....	22
3.3. Židovské postavy v literárnom diele Jozefa Ignáca Bajzu.....	25
3.4. Motív židovskej viny za smrť Ježiša Krista.....	29
3.5. Ľudovít Štúr a obraz židovstva v jeho literárnom diele	30
3.6. Jozef Miloslav Hurban a židia v jeho tvorbe	34
3.7. Židovské motívy v novele Reštavrácia od Jana Kalinčiaka.....	37
3.8. Židia v divadelných hrách.....	38
3.9. Jonáš Záborský a obraz židov v jeho tvorbe	42
3.10. Židia v literatúre Svetozára Hurbana-Vajanského	46
Záver	50
Zoznam použitých skratiek	52
Zoznam literatúry.....	53

Úvod

Dejiny mnohonárodnostného Uhorska odhaľujú aj vývoj vzťahov medzi jednotlivými národmi a náboženstvami, ktoré v ňom žili. Náboženské, kultúrne a sociálne rozdiely medzi židovským a kresťanským obyvateľstvom vytvorili stereotypy a negatívne predsudky, ktoré sú zastúpené aj v dobovej literatúre. Tieto rozdiely sa premietli do rôznych ľudových povier, poloprávd a protižidovských téz, ktoré deformovali obraz židovstva. V nami pozorovanej literatúre je tento obraz takmer úplne negatívny, pričom akékoľvek pozitívne zmienky sú v ňom zastúpené minimálne. Negatívny obraz židov však nájdeme aj v európskom kontexte. Medzi najznámejšie príklady negatívneho obrazu židov patrí príbeh z Canteburských poviedok (z konca 14. storočia), ktorých autor je stredoveký anglický básnik Geoffrey Chaucer, o detskom mučeníkovi zavraždeného židmi alebo postava chamtivého židovského kupca Shylocka z tragikomédie Kupec benátsky (koniec 16. storočia) od Williama Shakespeara.

V slovenskej literatúre nachádzame negatívny obraz židovstva najmä od začiatku 18. storočia, čo súvisí s rastúcou migráciou židov do tolerantnejšieho Uhorska. V období od začiatku 18. storočia až po koniec 19. storočia sa židom v Uhorsku priznávala rovnoprávnosť a postupne sa ich prísna segregácia vytrácala. Reakcie na tento vývoj nachádzame aj u autorov nami skúmanej literatúry. V našej práci sa preto zameriavame práve na toto časové obdobie. Cieľ práce je skúmanie vzťahu medzi Slováckmi, slovenskou inteligenciou a židmi a jeho odraze v slovenskej literatúre. Zároveň je cieľ práce podať negatívne zobrazenia židovstva v kontexte s dobovou situáciou, postavami autorov a ich literárnou tvorbou.

V prvej kapitole našej práce sa venujeme histórii židov na území dnešného Slovenska, od prvých osídlení až po koniec 19. storočia s pohľadom na ich postavenie v spoločnosti, práva a povinnosti. V druhej kapitole sa venujeme spoločenskej situácii v Hornom Uhorsku od začiatku 18. storočia až po koniec 19. storočia so zameraním na slovenské národné hnutie. V tretej kapitole sa venujeme analýze negatívneho obrazu židovstva, jeho forme, motívom a príčinám v jednotlivých literárnych dielach a ich autorom.

V tejto práci používame na označenie židovskej menšiny či už vzťahu k etnickej skupine alebo k náboženskej príslušnosti pojem „žid“, „židia“ s malým „ž“, hoci to presahuje významový rámec. Konáme tak preto, lebo vo väčšine skúmaných prameňoch autori používajú práve tento pojem a nerozlišujú medzi etnickou skupinou alebo náboženskou príslušnosťou.

1. Stručné dejiny židov na území Slovenska do konca 19. storočia

Slovo ŽID (nemecké der Jude) je odvodené od biblického mena Júda. Júda bol synom starozákonného Jákoba. Jákob, nazývaný aj Izrael, mal 12 synov, ktorí sa stali zakladateľmi dvanástich izraelských či hebrejských kmeňov. Po ich zjednotení v 10. storočí pred našim letopočtom vznikol štátny útvar, ktorý sa neskôr rozpadol na dve kráľovstvá – Izrael a Judsko. Aj slovo Hebrej (rusky Jevrej) pochádza z Biblie, kde sa tak nazýva jeden z Abrahámových predkov.

V slove ŽID sú obsiahnuté dva základné významy. V jednom prípade sú takto označovaní príslušníci judaizmu, čiže židovského náboženstva – židia. V druhom zasa potomkovia starovekého národa, žijúceho na území biblického Izraela a Júdska – Židia.¹

Prvé stopy prítomnosti židov na území dnešného Slovenska sa objavili v Bratislave a jej okolí. Prví židovskí obyvatelia územia okolo Bratislavy boli napojení na rímske posádky, ktoré pred tým dobyli Judeu, a to buď ako ich otroci alebo putovní obchodníci, čo dokazujú archeologické výskumy v Stupave. Toto miesto predtým slúžilo ako jedna zo staníc XV. légie, ktorá v roku 70 n. l. v Židovskej vojne dobyla Jeruzalem.²

Po zániku rímskeho impéria v 5. storočí klesla Bratislava na význam a židia sa na tomto území zdržovali len prechodne. Prvá písomná zmienka o židovských obchodníkoch pochádza z 10. storočia. Ide o tzv. raffelstettské colné predpisy, ktoré hovoria o pravidelných obchodných návštevách českého kniežatstva židovskými obchodníkmi zo stredného toku Dunaja. Historické pramene ukazujú, že v prvých storočiach po páde rímskej ríše boli židia slobodní, čo sa nezmenilo ani po príchode Maďarov a Kumanov do Potickej a Podunajskej nížiny. Už v 11. storočí tvorili židia v Bratislave, Trnave a Nitre náboženskú obec.³

Zmena postavenia židov v spoločnosti prišla s prijatím kresťanstva a s jurisdikciou rímskeho pápeža. Kráľ Bela I. nariadil preložiť trhové dni na sobotu, aby židom zabránil v účasti, na konci 11. storočia boli zakázané zmiešané manželstvá, kráľ Koloman zakázal židom pobyt v mestách s biskupskou rezidenciou. Často dochádzalo k vyhánaniu židov z rôznych častí Uhorska, no po zaplatení zvláštnej dane im bol zase dovolený návrat.

¹ BOTÍK 2007, 178

² MLYNÁRIK 2005, 15-16

³ MLYNÁRIK 2005, 16-17

Uhorskí králi v 11. až 13. storočí kodifikovali práva a povinnosti židov a upravovali ich postavenie v spoločnosti. V roku 1360 kráľ Ľudovít I. vyhnal židov z Uhorska, no po piatich rokoch sa mohli vrátiť s obmedzenými právami.⁴ Za panovania cisára a kráľa Žigmunda sa postavenie židov mierne zlepšilo, pretože bol na nich hospodársky závislý. Na jar roku 1446 však obyvatelia Bratislavy vyrabovali viacero židovských domov a synagógu. V tej dobe viaceré mestá od židov vyžadovali špeciálne vysoké dane, čomu vtedajší panovníci nebránili.⁵ Kráľ Matej I. Korvín obnovil židom ich staré výsady a privilégia a zriadil nový úrad – židovskú prefektúru, ktorá zastupovala židov na kráľovskom dvore. Prvý židovský prefekt sa stal Jakub Mendel. Za vlády Jagelloncov sa na židov vzťahovali nové dane a poplatky z ktorých boli z časti hradené aj protiturecké boje. V 14. a 15. storočí dochádzalo často k útokom a pogromom proti židovskému obyvateľstvu.⁶ Židia boli obviňovaní z nepriateľstva ku kresťanom. Medzi najčastejšie motívy patrila krádež bohoslužobných predmetov za účelom ich zneuctenia. Na Slovensku sa objavili aj obvinenia z rituálnych vrážd, ktoré vytvárala najmä povera o tom, že židia potrebujú na svoje obrady krv nevinných kresťanov, najčastejšie detí. Jeden z najväčších pogromov sa stal v roku 1391 v Trnave, pri ktorom bolo upálených 14 židov kvôli údajnej vražde kresťanského dieťaťa. O tomto pogrome sa zachovalo svedectvo kresťanského kronikára Bonfiniusa a židovského elegistu Jošua ben Chaima.^{7 8}

Na začiatku vlády Habsburgov sa postavenie židov v Uhorsku zhoršilo. Krátko po bitke pri Moháči došlo k pogromom vo viacerých mestách. V Bratislave sa židia usadili mimo mestských hradieb, kde od polovice 16. storočia vzniká prvé židovské geto v Bratislave. Napriek tomu, že mesto žiadalo majiteľov pozemku z rodu Pálffy o ich vyhostenie, magnáti naopak židov podporovali a využívali ich hospodársky potenciál. Tento prístup k židom a jeho hmotné pozitívne výsledky inšpirovali k podobnej tolerančnej politike aj iných šľachticov a postupne aj kráľovský dvor, ktorý kvôli príjmom tlačil na dodržiavanie ich práv. V 17. storočí začali židia postupne prenikať aj do sféry finančníctva a bankovníctva. Židovský finančník ako Oppenheimer, ktorý sa stal židovským prefektom, získavali aj špeciálne individuálne privilégia. Veľký vplyv získala aj židovská rodina Wertheimrov, ktorí sa venovali bankovníctvu a priemyslu. Jedného člena tejto rodiny menoval kráľ Karol III. hlavným rabinom Rakúska a celej monarchie.

⁴ MLYNÁRIK 2005, 17

⁵ MLYNÁRIK 2005, 18-19

⁶ MLYNÁRIK 2005, 20-21

⁷ MLYNÁRIK 2005, 21-22

⁸ BOTÍK 2007, 181

Podľa súpisu bratislavských židov z roku 1736 žilo na pálfyovskom panstve stodvadsaťtri rodín v celkovom počte osemsto osôb. Títo židia sa venovali najmä obchodu, peňažníctvu a pôžičkám.⁹ Súpisy židovského obyvateľstva z rokov 1735 až 1748 ukazujú, že až dve tretiny uhorského židovstva boli koncentrované na území dnešného Slovenska. Podľa týchto súpisov 45% domácností tvorili židovskí prisťahovalci z Moravy a Čiech, 5% z Rakúska, 10% z Poľska a 35% sa ich narodilo v Uhorsku.¹⁰

Masovú migráciu židov z Čiech a Moravy z prvej polovice 18. storočia zapríčinila najmä tamojšia protižidovská politika. Český zemský snem v roku 1650 obmedzil židovské práva v oblasti podnikania a pobytu v krajine. V roku 1650 museli židia odísť z Kadaně, v roku 1652 z Hradce Králové, v roku 1663 z Pardubic, v roku 1687 z Plané atď. V období od roku 1679 až 1726 bol boj proti českým a moravským židom intenzívne vedený nielen zo strany jednotlivých miest a zemských snemov, ale aj zo strany panovníckeho dvora, a preto viacerí historici hovoria o „úradnom antisemitizme“. Významný spúšťač migrácie židov z Čiech a Moravy bol tzv. familiantský zákon z roku 1726. Tento zákon mal za cieľ zminimalizovať rast židovskej populácie. Zákon povoľoval manželstvo len najstaršiemu synovi v rodine, ostatní synovia buď ostali slobodní alebo emigrovali. Porušovanie tohto zákona sa trestalo bičovaním a vyhnaním z krajiny. V dôsledku tohto zákona sa zvýšila migrácia židov, ktorá smerovala predovšetkým do Horného Uhorska, čím sa rozrástli židovské getá v Trenčíne, Novom Meste nad Váhom a ďalších mestách. V období medzi rokmi 1700 až 1800 sa v Uhorsku mohlo usadiť okolo 30 000 moravských židov.^{11 12}

V tom čase bolo najhustejšie židovské osídlenie na západnom Slovensku v okolí Bratislavy, na Záhorí, v okolí Trnavy a Nitry a na Žitnom ostrove. Na strednom Slovensku bolo v tom čase židovské osídlenie veľmi riedke, čo súviselo so zákazom pre židov usadzovať sa v banských mestách. Hustejšie osídlenie boli až na Spiši, v okolí Košíc a celom východnom Slovensku. Židovskú populáciu na východnom Slovensku posilňovala židovská migrácia z Poľska a Ruska, odkiaľ utekali do tolerantnejšieho Uhorska. Protižidovské výpady na východ od Uhorska sa naplno prejavili už počas protišľachtickej a protipol'skej vzbury kozákov, ktorú viedol Bohdan Chmelnický v rokoch 1648 až 1649 a počas ďalších rebélií za účasti kozákov v rokoch 1734, 1750 a 1768, ktoré zapríčinili takmer úplnú likvidáciu židovskej komunity v Ukrajine.

⁹ MLYNÁRIK 2005, 22-23, 25-26

¹⁰ MLYNÁRIK 2005, 45

¹¹ PĚKNÝ 2001, 90, 95-96

¹² PUTÍK 2015, 75

V častiach, ktoré po delení Poľska v rokoch 1793 a 1795 pripadli Rusku, ako Polesia alebo Veľká Litva, na konci 18. storočia žila najväčšia židovská komunita v Európe. Katarína II. zhromažďovala židov v mestách a postupne sa dostávali pod prísnejšiu cársku administratívu. Veľké obmedzenia židom priniesla vláda Alexandra I., ktorý židom zakázal pobyt na ruskom vidieku.¹³ Židia, ktorí migrovali z východu sa usadzovali najmä v pohraničných mestách a obciach ako Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Bardejov, Zborov. Niekoľko migračných vln z Poľska smerovalo aj na Oravu a Kysuce. Veľmi významnou židovskou náboženskou obcou sa stala Spišská Stará Ves. Podľa židovskej legendy mal žid pochovaný v Spišskej Starej Vsi nájsť posmrtný pokoj akoby bol pochovaný priamo pod Olivovou horou v Jeruzaleme. Preto sa v tomto meste nechalo pochovať množstvo cudzích židov, vrátane hlavného ruského rabína.¹⁴

Za vlády Jozefa II. bol v roku 1782 vydaný židovský patent, ktorý dal židom väčšiu rovnoprávnosť s ostatnými obyvateľmi Uhorska. Vláda Jozefa II. priniesla tzv. tolerančnú daň (za cintorín, obchodovanie, atď.), zrušila rabínsku súdnu právomoc, zakázala používanie hebrejčiny a jidiš, ale dala židom povolenia napríklad usádzať sa v mestách (okrem banských) alebo navštevovať kresťanské školy.¹⁵ V duchu týchto reforiem museli židia zákonom z roku 1787 prijať namiesto hebrejských mien, ktoré boli zakázané, mená nemecké. Bohatší židia, ktorí si mohli dovoliť podplatiť úradníkov, získali vznešenejšie mená odvodené od kvetov alebo drahých kameňom. Horšie dopadli chudobnejší židia, ktorí natrafili na zlomyseľných úradíkov, z čoho vznikli priezviska ako Eselkopf (Somárska hlava) alebo Borgenicht (Nepožičiavaj).¹⁶ Jozefínske reformy boli v židovskom prostredí prijaté rôzne. Väčšina židovskej populácie privítala nové možnosti, no existovalo znepokojenie so zásahmi do náboženského života. Najpriaznivejšie ich vnímali zástupcovia formujúceho sa židovského osvietenstva.¹⁷

Na sklonku 18. storočia sa aj medzi bratislavskými židmi začalo rozširovať osvietenstvo a myšlienky židovského filozofa Mendelssohna. Pod vplyvom nových myšlienok sa začali židia vzdávať starým tradíciám a zvykom. Takýto proces bol prítomný nielen medzi uhorskými židmi ale aj v celej židovskej populácii v rámci Európy. V ortodoxnom smere to u židov vyvolalo reakciu a odpor voči novým myšlienkam. Najdôslednejším odporcom nových náboženských prúdov a myšlienok bol bratislavský vrchný rabín Moše Sófer-Schreiber, ktorý patril k najrešpektovanejším duchovným autoritám sveta

¹³ MESSADIÉ 2000, 196, 201-202

¹⁴ MLYNÁRIK 2005, 27-29

¹⁵ MAREK 2011, 266

¹⁶ MAREK 2011, 266-267

¹⁷ PUTÍK 2015, 104

a vďaka ktorému sa bratislavská ješiva stala najvýznamnejšou rabínskou školou. Spory v rámci židovskej komunity medzi reformným a ortodoxným krídlom sa týkali najmä náboženských a spoločenských otázok. Z počiatku sa to týkalo jednotlivých náboženských obcí, neskôr od 50. rokov 19. storočia tento problém zasiahol celú židovskú komunitu v Uhorsku. Reformné kruhy sa pokúšali zaviesť nové prvky do bohoslužieb, stavby synagóg, snažili sa zlepšiť hospodárske a spoločenské podmienky a zmeniť postavenie rabína a laika. Problémy neurovnal ani celouhorský židovský kongres, ktorý sa začal 14. decembra 1868 v Pešti. Tam sa ukázalo, že rozkol v židovskej obci je skutočnosť, pretože delegáti z oboch strán sa nedokázali zhodnúť. Uhorské židovstvo sa tak rozštiepilo na dva prúdy – neologický a ortodoxný. V čele ortodoxie stála Zemská ortodoxná kancelária, ktorej prvým predsedom bol Ignác Reich. Centrom neologistov sa stala Zemská kancelária s predsedom Martinom Schweigerom. Židovské obce na Slovensku boli z 75% ortodoxné a zvyšok tvorili kongresové-neologické obce a komunity, ktoré trvali na predchádzajúcom stave.¹⁸

Najväčší rozkvet židovstva priniesol rok 1867, kedy boli židia zákonným článkom č. 17 úplne zrovnoprávnení. Do 19. storočia sa židia nemohli živiť remeslom a nemali možnosť pozemkového vlastníctva, preto sa živili obchodom alebo peňažníctvom, ktoré sa pokladalo za úžeru. Židia týmto nariadením mohli vykonávať akúkoľvek živnosť, vlastniť podniky a pôdu.¹⁹ Horné Uhorsko dostalo podľa počtu usadených židov v 17.-18. storočí prezývku „uhorský Izrael“.²⁰ V dôsledku masovej emigrácie židov zo západu a východu do Uhorska, kde mali priaznivejšie podmienky, ich počet prudko stúpil. V roku 1700 žilo v Uhorsku 12 000 židov, v roku 1805 už 127 000, v roku 1890 bol ich počet 707 000 a v roku 1914 stúpil na 911 000. Vďaka emancipácii židovského obyvateľstva získavali židia aj dôležité pozície v hospodárskom živote a vo veľkom počte prenikli aj do slobodných povolání. Židia na Slovensku sa v roku 1913 z hľadiska sociálnej skladby delili nasledovne: 57% židov patrilo do kategórie vlastníkov, 18% k inteligencii a úradníkom a 25% k nádeníkom. V porovnaní so západoeurópskym židovstvom sa židia v Uhorsku z hľadiska socioekonomického radili najmä k vidieku. V roku 1878 až 75% židov žilo v obciach do päťtisíc obyvateľov.²¹ V poslednej tretine 19. storočia však začali židia postupne prenikať aj do miest v súvislosti s im danou možnosťou zakúpiť si pôdu a vlastniť podnik.²²

¹⁸MLYNÁRIK 2005, 26, 51-53, 59

¹⁹MAREK 2011, 267

²⁰MAREK 2011, 266

²¹MLYNÁRIK 2005, 34, 48

²²MAREK 2011, 268

Z hľadiska národnostného sa v roku 1880 k slovenskej národnosti hlásilo 3,42% uhorských židov. Silnejúca maďarizácia však aj tieto čísla znížila na stav 0,63% v roku 1910. Orientácia na vládnu vrstvu vychádza z historických skúseností, ktoré jednoduchšie viedli židov ku germanizácii a maďarizácii.²³

²³ MLYNÁRIK 2005, 48-49

2. Horné Uhorsko a slovenské národné obrodienie v 18. a 19. storočí

Na začiatku 18. storočia v Uhorsku ešte doznievali stavovské povstania proti vláde Habsburgov. Posledné stavovské povstanie skončilo porážkou, ktorú spečatila satumarský mier z roku 1711. V prvej polovici 18. storočia žili na Slovensku takmer dva milióny ľudí, z toho väčšinu tvorili etnickí Slováci. Na slovenskom území sa nachádzalo aj množstvo miest, najväčšie z nich bol Prešporok (Bratislava) s 10 000 obyvateľmi. Na území Slovenska žila viac ako polovica všetkej Uhorskej šľachty, čo predstavovalo najmä pre poddaný ľud veľkú záťaž. Zlé životné podmienky sa niekedy u poddaných prejavovali aj útekmi do hôr a prechodu na zbojníctvo. V slovenských mestách tvorili významný element aj Nemci a v južnejších oblastiach aj Maďari.²⁴

Za vlády Márie Terézie sa územie Slovenska pokladalo za hospodárske a kultúrne centrum Uhorska. Mária Terézia svojimi reformami ovplyvnila školstvo, ktoré sa stalo dostupnejšie pre každého bez ohľadu na pôvod. V roku 1753 bola zreformovaná Trnavská univerzita po vzore Viedenskej univerzity. Začali sa na nej prednášať prírodné vedy, otvorila sa lekárska fakulta a zreformovaná bola aj právnická fakulta. Veľká časť poslucháčov univerzity bola slovenská a jej presídlenie v roku 1777 do Budína kultúrny a vedecký život Slovákov oslabil. Významná škola bola aj banská akadémia v Banskej Štiavnici, ktorá vychovávala banských odborníkov a bola vzorom technickej školy pre celú Európu. Na školských reformách Márie Terézie sa významne podieľal aj Slováč Adam František Kollár, ktorý mal pre svoj pôvod a vedomosti prezývku „slovenský Sokrates“. Vplyvným slovenským stúpencom osvietenstva bol Jozef Bencúr (1728-1784), rektor evanjelického lýcea v Prešporoku a Kežmarku. Ďalšia významná slovenská osobnosť tej doby bol polyhistor Matej Bel, ktorý sa zaoberal najmä históriou a zemepisom.²⁵

Za vlády Jozefa II. došlo k väčšej centralizácii ríše, a to aj zavedením nemčiny ako úradného a vyučovacieho jazyka v celej ríši, čo narazilo najmä na odpor u formujúceho sa maďarského nacionalizmu. Medzi dôležité reformy Jozefa II. patrí tolerančný patent z roku 1781, ktorým sa zaviedla občianska rovnoprávnosť pre všetky kresťanské vyznania. Isté uvoľnenie diskriminácie židov nastalo po zavedení židovského patentu z roku 1782.

Ďalšia dôležitá reforma bola zrušenie nevoľníctva z roku 1785 s cieľom zlepšiť postavenie sedliackeho stavu, čo nevychádzalo len z humanistických dôvodov ale aj s cieľom hospodársky pozdvihnúť monarchiu.²⁶

²⁴ KOVÁČ 1998, 75-77

²⁵ KOVÁČ 1998, 78-81

²⁶ KOVÁČ 1998, 81-83

V multietnickom Uhorsku už od 17. storočia dochádzalo medzi vzdelancami k sporom a polemikám najmä v súvislosti s dejinami a otázkou účasti maďarského a nemaďarských národov na živote štátu. V 17. storočí sa objavovali chvály a obrany Slovákov a slovenčiny v dielach Daniela Sinapia-Horčičky, Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa. V roku 1723 vydal katolícky farár Ján Baltazár Magin polemický spis *Murices, sive Apologia*, ktorý predstavoval politickú a historickú obranu Slovákov ako národa, ktorý je rovnoprávnou súčasťou „natio hungarica“.²⁷

V 18. storočí prešla významným vývojom aj kultivácia slovenského jazyka. V katolíckej časti obyvateľstva k tomu viedlo duchovenstvo, ktoré malo šíriť vieru aj pomocou domáceho zrozumiteľného jazyka. Protestanti používali ako literárny jazyk češtinu, ktorú postupne slovakizovali. Kultivovaná slovenčina najmä v západoslovenskej podobe sa začala v 18. storočí postupne používať aj v literatúre. Táto predpisovná nadnárečová forma slovenčiny sa objavuje aj v niektorých básňach fanchaliovského kódexu zo začiatku 17. storočia, ako napríklad *Bože, požal toho smútku žalostného*. V niektorých mestách na Slovensku sa s dvojjazyčnosťou stretávame už od polovice 17. storočia, kedy sa mestskej správe vedľa nemčiny používala aj kultúrna slovenčina, a to najmä na západe a severe Slovenska.^{28 29 30}

Národné obrodenie Slovákov na konci 18. storočia sa nieslo v kontexte s celoeurópskym myšlienkovým a politickým prúdom európskeho nacionálneho hnutia. Slovenskí vzdelanci na západnom Slovensku používali kultúrnu slovenčinu nielen v kázaniach, ale aj v umeleckej literatúre, ako napríklad Jozef Ignác Bajza v prvom slovenskom románe *René mládenca skúsenosti a príhody*. Bajzova forma jazyka sa neujala najmä pre absenciu ustáleného pravopisu a základných gramatických pravidiel. Anton Bernolák (1762-1813), ktorý pochádzal zo severného Slovenska a naplno sa venoval jazykovede a slovenskému jazyku, vytvoril kodifikačné dielo spisovnej slovenčiny *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (Kritická filologická rozprava o slovenských písmenách), ktoré vydal v roku 1787. Bernolákovi sa podarilo postaviť slovenčinu na pevný jazykovedný základ s veľkým potenciálom širokého používania.³¹ Túto novú podobu jazyka pomáhalo šíriť Slovenské učené tovaríšstvo a jeho najaktívnejší člen a tajomník, katolícky farár Juraj Fándly (1750-1811).

²⁷ KOVÁČ 1998, 84-85

²⁸ KOVÁČ 1998, 85-86

²⁹ KRAJČOVIČ 2005, dostupné online:

<http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2005/2/ks2005-2.html>

³⁰ PAULINY 1983, 127

³¹ KOVÁČ 1998, 87-90

Vedľa bernolákovskej koncepcie existovala ešte koncepcia česko-slovenskej jednoty, ktorú šírili najmä slovenskí evanjelici, ktorí zotrvali v používaní českej bibličtiny. Táto časť slovenskej inteligencie sa združovala v spolku Erudita societas slavica (Učená slovanská spoločnosť). Na začiatku 19. storočia vznikol v evanjelickom prostredí bratislavského lýcea Ústav reči a literatúry československej, ktorý skúmal česko-slovenský jazyk a literatúru. Výraznou postavou v tomto Ústave bol Juraj Palkovič (1769-1850), aktívny spisovateľ a organizátor národného života.³²

Slovenské národné hnutie bolo ovplyvnené aktuálnymi udalosťami v Európe a Uhorsku. Slovenskí národovci si uvedomovali malé možnosti nevelkého slovenského národa voči maďarizujúcim tendenciám a podporu sa snažili získať v Čechách a v slovanskom svete. Vďaka rastúcemu vplyvu Ruska na medzinárodnej scéne sa slovenskí vlastenci obracali aj tým smerom. Hlavnými nositeľmi a formovateľmi myšlienky slovanskej vzájomnosti boli Pavol Jozef Šafárik (1795-1861) a Ján Kollár (1793-1852). Koncepcia slovanskej vzájomnosti dala impulz k zjednoteniu slovenského národného hnutia a k spolupráci dvoch rozdielnych konfesionalne rozdelených táborov. Tomuto zjednoteniu sa priamo programovo venoval Martin Hamuljak (1789-1859), ktorý spolu s Jánom Kollárom v Pešti v roku 1826 založil Slovenský čitateľský spolok. Stupňujúce sa maďarizačné tendencie zbližovali slovenských katolíckych a evanjelických vlastencov. Slovenská inteligencia sa nemohla opierať o šľachtu a v mestských vrstvách mala malú podporu, a tak sa vedúcou silou národného hnutia stali kňazi, lekári, advokáti, učitelia a študenti. Uhorská opozícia na čele s Kossuthom presadzovala teóriu jednotného politického uhorského národa v ešte väčšej miere ako stará uhorská šľachta. Zavádzanie maďarčiny aj do tých najnižších úradov postupne nariaďovali aj zákony uhorského snemu, na čo slovenské národné hnutie reagovalo novou vlnou národných obrán, ktoré boli uverejňované najmä v zahraničí.³³

V polovici 30. rokov 19. storočia sa na slovenskej národnej scéne objavila nová generácia, ktorá vzišla z národnej aktivity evanjelických lýceí. Táto generácia pôsobila na bratislavskom lýceu, kde roku 1829 vznikla Spoločnosť česko-slovenská. Spočiatku bola táto generácia pod silným vplyvom Jána Kollára. Neskôr pod vedením Ľudovíta Štúra sa začali objavovať aj nové myšlienky. Medzi najvýznamnejšie osobnosti tejto generácie patril Ľudovít Štúr (1815-1856), ktorý svoju verejnú prácu začal prednáškovou a literárnou činnosťou v Spoločnosti česko-slovenskej, Jozef Miloslav Hurban (1817-1888) významný spisovateľ a rečník a Michal Miloslav Hodža (1811-1870), ktorý bol aktívny najmä ako ideológ hnutia.

³² KOVÁČ 1998, 91-92

³³ KOVÁČ 1998, 97-102

Štúr si uvedomoval, že Slováci sa budú môcť zjednotiť len pod adekvátnym spisovným jazykom. Štúr považoval Bernolákov jazyk za nevhodný a sám kodifikoval novú podobu slovenčiny v roku 1846 na základe stredoslovenského nárečia. Tento krok schválil známy slovenský básnik a vlastenec Ján Hollý, naopak Štúrov jazyk kritizoval Ján Kollár, ktorý v ňom videl rozbíjanie národného hnutia, trieštenie síl a oslabenie spolupráce s Čechmi.³⁴

V roku 1848 sa v celej Európe prebehla vlna revolučných udalostí. Príčiny ich vypuknutia spočívali najmä v nespokojnosti s politikou vládnuvich režimov po viedenskom kongrese. V habsburskej sa nespokojnosť obrátila proti systému metternichovho absolutizmu, proti šľachtickým výsadám a proti poddanským povinnostiam a do popredia sa dostávala aj národnostná otázka. Marcové zákony, ktoré prijal Uhorský snem v roku 1848, ukončili poddanstvo v Uhorsku, no zároveň určili maďarčinu ako úradný jazyk. Slovenský národný program sa dostal do konfliktu s maďarským národným programom v otázkach postavenia nemaďarských národov v Uhorsku, a tiež v sociálnej a demokratickej otázke. Na zhromaždení v Liptovskom Svätom Mikuláši 11. mája 1848 boli prijaté Žiadosti slovenského národa, ktoré požadovali uznanie slovenskej svojbytnosti. Na Štúra, Hurbana a Hodžu bol maďarskou vládou vydaný zatykač, pred ktorým ušli do Čiech.³⁵

Ako reakcia na vypuknutie Uhorskej revolúcie, ktorej cieľ odporoval požiadavkám slovenského národného hnutia, zorganizovali štúrovci dobrovoľnícke vojenské zbory, ktoré bojovali na strane Viedne proti maďarským revolucionárom. Dňa 19. septembra 1848 vyhlásila Slovenská národná rada v Myjave odtrhnutie Slovenska od Uhorska a vyzývala slovenský ľud k celonárodnému povstaniu. Napriek relatívnym vojenským úspechom dobrovoľníckych výprav a porážke Uhorskej revolúcie sa cieľ povstania nepodarilo naplniť, najmä kvôli zmene postoja Viedne. To spôsobilo v národnom hnutí na istý čas stagnáciu a u Štúra úplnú rezignáciu.³⁶

Slovenské národné hnutie však po čase znova ožilo. Jeho predstavitelia usporiadali 6. a 7. júna 1861 národné zhromaždenie v Turčianskom Svätom Martine, z ktorého vzišlo Memorandum národa slovenského, teda politický program, ktorý žiadal o uznanie svojbytného slovenského národa a zriadenie slovenského územia. Viedeň takéto požiadavky nechcela uznať. Napriek neúspechu toto memorandum ostalo slovenským programom až do prvej svetovej vojny.³⁷ Memorandové zhromaždenie určilo aj prípravný výbor pre založenie Matice slovenskej, ktorá mala fungovať ako podobné inštitúcie

³⁴ KOVÁČ 1998, 102-112

³⁵ KOVÁČ 1998, 113-117

³⁶ KOVÁČ 1998, 118-121

³⁷ KOVÁČ 1998, 126-131

u iných slovanských národov. Zbierková akcia na financovanie tohto projektu ukázala, že v niektorých regiónoch sú široké vrstvy národne plne integrované. Za dva roky sa podarilo nazbierať 50 000 zlatých a na Maticu prispel aj cisár František Jozef I. Vyvrcholením osláv tisícročného výročia príchodu vierozvestcov Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu bolo začatie činnosti Matice slovenskej dňa 4. augusta 1863. Matica, ako vedecko-kultúrna inštitúcia, zásadným spôsobom upevnila slovenské národné povedomie.

Medzitým maďarizačné snahy postupne silneli. Úrady nepovoľovali zriaďovanie ďalších slovenských škôl a likvidovali tie existujúce. V rokoch 1874-1875 maďarská vláda zrušila tri slovenské gymnáziá. Uhorské ministerstvo vnútra 6. apríla 1875 zrušilo aj Maticu slovenskú a zabavený majetok použilo na maďarizáciu.³⁸

Posledná štvrtina 19. storočia predstavovala obdobie modernizácie Uhorska. Slovensko bolo vedľa Budapešti najpriemyselnejšia oblasť Uhorska. Začala sa budovať infraštruktúra, bankovníctvo a priemysel. Nemaďarské národy sa však na priemyselnej výrobe a kapitálovom trhu podieľali minimálne. Napriek odstráneniu poddanstva sa poľnohospodárstvo dostalo do krízy. Na neurbariálnej pôde vládli polofeudálne pomery, ktoré súdy riešili až do konca 19. storočia. Nedostatok pôdy sa zvyšoval aj nárastom slovenského obyvateľstva. Bezvýchodisková situácia živorenia na biednych poličkach donútila obrovské množstvo Slovákov emigrovať do cudziny. Do konca 19. storočia takto opustilo svoju vlasť takmer 300 000 Slovákov, ktorí smerovali najmä do USA a Kanady.

³⁸ KOVÁČ 1998, 140

3. Autori a diela s negatívnym obrazom židovstva

3.1. Obraz poľských a východoeurópskych židov v cestovnom denníku Daniela Krmana mladšieho.

Daniel Krman mladší sa narodil 28. augusta 1663 v dedine Omšenie. Bol synom evanjelického farára Daniela Krmana. Navštevoval nižšie školy v Sobotišti, Ilave, Diviackej Novej Vsi, Trenčíne a Obdokoviach. Neskôr študoval vo Vratislavi, Lipsku a Wittenbergu. Po štúdiu pôsobil ako farár v Turej Lúke, Myjave, Žiline a Bardejove. Po tom ako bol za buričstvo v roku 1699 uväznený v čachtickom kaštieli ušiel do Nemecka. Po svojom návrate sa ako prívrženec Františka II. Rákócziho zapojil do stavovského povstania namiereného proti vláde Habsburgovcov. V rokoch 1706 – 1708 zastával pozíciu superintendenta Trenčianskej, Oravskej, Nitrianskej a Bratislavskej stolice. V roku 1707 ho synoda evanjelickej cirkvi, ktorá sa konala v Ružomberku, poverila vydať sa na cestu ku švédskemu kráľovi Karolovi XII. s cirkevno-politickým posolstvom z ktorej sa vrátil v roku 1709. Po páde kuruckého povstania sa utiahol na Myjavu, kde sa venoval publikačným a náboženským aktivitám. V roku 1729 bol zatknutý a po procese v Bratislave odsúdený na doživotné väzenie, v ktorom zomrel 23. septembra 1740.^{39 40}

Daniel Krman patril medzi plodnejších barokových autorov. Ako študent na wittenberskej univerzite napísal príležitostné básne v latinčine. V časech protireformácie naplno vstúpil do náboženskej polemiky, o čom svedčí jeho polemika s katolíckym spisovateľom Štefanom Dubniczayom *Man hu?* (1718). V diele *Rudimenta grammaticae Slavicae* (Základy slovanskej gramatiky) z roku 1704 sa opieral hlavne o českú gramatiku Václava Jána Rosu. Venoval sa aj tvorbe memoárov a autobiografickej prózy v ktorej sa venoval najmä osudom vlastnej rodiny (*Fata familiae Krmannianae* 1708, *Trium Krmannorum exilia* asi 1717).⁴¹

Jeho cestovný denník *Itinererium*, ktorý vznikol spracovaním poznámok z diplomatickej cesty za švédskym kráľom Karolom XII. z rokov 1708 a 1709, patrí medzi najkvalitnejšie slovenské cestovné prózy. Prvé vydanie Krmanovho denníka je z roku 1969 a okrem slovenského prekladu obsahuje aj latinský originál. Krmanov denník má veľmi veľkú historicko-dokumentárnu hodnotu.

³⁹ KOL. AUTOROV 1984, 348

⁴⁰ KOL. AUTOROV 1999, 256-257

⁴¹ KOL. AUTOROV 1984, 349

Podrobný opis zážitkov a dojmov z cesty, ktorá sa odohrávala v čase vojny medzi švédskym kráľom Karolom XII. a ruským cárom Petrom I., nám prináša množstvo informácií z oblasti zemepisnej, kultúrnohistorickej, etnografickej a sociografickej z územia strednej a východnej Európy. Zároveň obsahuje dialógy so švédskym kráľom a jeho poradcami, portréty významných osobností ako napríklad švédskeho kráľa Karola XII. alebo kozáckeho hetmana Ivana Mazepu, rovnako dôležitý je aj detailný opis bitky pri Poltave, ktorej bol Daniel Krman svedkom.^{42 43 44}

„*Slávne kráľovstvo Poliakov / nebom ono pre šľachticov, / rajom je ono pre židov... „*⁴⁵ Aj takýto opis poľského kráľovstva nájdeme v Krmanovom denníku, v ktorom zaznamenal národnostné a náboženské pomery, mravy, jazyk a kultúru obyvateľstva Poľska, Pruska, Litvy, Bieloruska, Ukrajiny a Moldavska. Veľkú pozornosť vo svojom denníku venoval aj židovskému elementu. So židmi sa stretol hneď v úvode svojej cesty v poľskom meste Sącz⁴⁶, ktoré sa nachádza v tesnej blízkosti poľsko-uhorských hraníc. Miestneho žida, ktorý mal patriť ku kniežaciemu dvoru a vykonával funkciu colníka, museli uplácať aby im vydal potrebné listiny. Prítomnosť židov v meste opisuje Krman nie príliš lichotivo: „*Samo mesto sa hemží židmi viac než hnily syr červíkmi a svoju synagógu majú neďaleko hradnej brány.*“⁴⁷ Hneď prvý opísaný stret so židmi je teda skôr negatívny. Ďalšia skúsenosť so židovskými colníkmi je zaznamenaná neďaleko litovského mesta Verbolové⁴⁸. Obuvník, ktorý Krmana na tomto úseku cesty sprevádzal, nemal dostatok peňazí na zaplatenie cla, ktoré musel doplácať vlastným tovarom. Jednému židovskému colníkovi prišlo obuvníka ľúto a dal mu jeden groš. Krman však zdôrazňuje, že ten groš bol z obuvníkových vlastných peňazí. Krman to komentuje ako súcit typicky židovský. „*Potom však, keď videli, že je zbavený peňazí a clo platí topánkami, jeden z nich ho z prílišnej útrpnosti, samozrejme židovskej, obdaril jedným grošom. Ukázala sa i pochabosť ševca, pretože si na takú cestu nevzal so sebou dostatok peňazí na zaplatenie cla a uškodil si predčasným predajom topánok, ukázala sa i štedrosť žida colníka zo ševcových vlastných peňazí.*“⁴⁹

Okrem colníkov sa Krman stretol so židmi ako majiteľmi krčiem a hostincov, kde veľakrát počas celej cesty jeho výprava nachádzala jedlo a nocľah.

⁴² KOL. AUTOROV 1984, 349

⁴³ KOL. AUTOROV 1999, 257

⁴⁴ ŠMATLÁK 2007, 281

⁴⁵ KRMAN 2010, 21

⁴⁶ Dnes Nowy Sącz v Poľsku

⁴⁷ KRMAN 2010, 7

⁴⁸ Dnes Virbalis v Litve

⁴⁹ KRMAN 2010, 20

Žida, ktorý mal krčmu pri hore Grünwald priamo obvinil zo spolupráce s miestnymi zbojníkmi. Ten istý žid mal dokonca spolu s litovským šľachticom udržiavať most nad priepasťou v zlom stave aby mohli od cestujúcich žiadať peniaze na opravu alebo z akejsi nevraživosti ako to píše sám Krman: „...*iste aby mohol zdržiavať ponáhlajúcich sa*“⁵⁰. Aj nasledujúca zmienka o židoch je negatívna. Krman a členovia jeho výpravy sa mali stať svedkami toho, ako žid okradol istého švédskeho dôstojníka o koňa. Svoj zločin žid spočiatku popieral, no neskôr mal pod tlakom koňa vrátiť s tým, že ho našiel. Očividný zločin mala židova žena horlivo popierať a brániť svojho muža. Celú príhodu si Krman vysvetľuje ako zámerné nepriateľstvo židov voči kresťanom: „*Tomuto zástavníkovi, nocujúcemu v blízkej dedine, nejaký žid, ako sme sa nazdávali, v nočnom čase ukradol koňa a rýchlym cvalom, ktorý ktosi z našich spozoroval, zaviedol ho do najbližšej dediny. Ale keď naň zástavník ostro udrel a zapierajúcemu zločin odňal dva voly, žid spolu s nejakým zemanom koňa priviedol, keď sme už boli v Neustädli, a oznámil, že koňa našiel s veľkou námahou, bezpochyby u zemana. Ráno, keď sme sa už mali pohnúť na Neustäd, židova žena, od nedávneho pôrodu podobná napoly mŕtvej, zapierala zločin svojho manžela s veľkým krikom, jankaním a zaklínaním. Z toho je zjavná falošnosť židov voči kresťanom.*“⁵¹

V Krmanovom denníku môžeme nájsť aj ďalšiu skupinu židov a to tzv. kráľovských židov. Išlo o kupcov, ktorí mali od kráľa povolenie sprevádzať vojsko. Tým však autor, okrem jednej drobnej hádky medzi kupcami, nevenuje takmer žiadnu pozornosť.⁵²

Židia, s ktorými prišiel Krman na svojej ceste bezprostredne do vztyku, v celom denníku figurujú hlavne ako v majitelia pohostinstiev, colníci a kupci, iné postavenie u židov autor neuvádza. Celkový obraz židovstva v diele Itinerarium je negatívny. Krman dáva jasne najavo svoj postoj k židom a otvorene kritizuje ich postavenie v Poľsko-litovskej únii: „...*pre mrzký zisk postúpili židom colnice temer všade, dovolili im stavať synagógy a nestarajúc sa o nebezpečenstvo zvedenia, beztrešne povoľujú manželstvo kresťanských detí so židmi, aj keď sa to inde, totiž v ríšskom občianskom práve, pod trestom smrti zakazuje*“.⁵³ Pri opise charakterových vlastností židov v skúmanom diele dominuje nevraživosť ku kresťanom, ktorá sa prejavuje najmä snahou obráť ich o peniaze alebo ich rôznym spôsobom okradnúť, čo u Krmana vyvoláva značnú nedôveru:

⁵⁰ KRMAN 2010, 22

⁵¹ KRMAN 2010, 22

⁵² KRMAN 2010, 30

⁵³ KRMAN 2010, 26

„Dozvedel sa to jeden zo židov, mne oddaný, a keď priviedol dobrého koňa, vyzval ma, aby som ho kúpil za päť dukátov, ktoré som človeku na mieste dal, keď ma ubezpečil, že tohto koňa nikomu neukradol.“⁵⁴

Negatívne vnímanie židov malo u Daniela Krmana silný náboženský motív. Krman bol horlivý zástupca evanjelickej cirkvi, ktorý plnil nábožensko-politické poslanie, pričom kritizoval aj predstaviteľov iných náboženstiev či konfesií. Negatívne sa vyjadroval nielen na adresu židov, ale aj o jezuitoch či pravoslávnych kňazoch, aj keď nie v takej miere a v inom smere. Krman židov od kresťanov jasne diferencoval. Všimol si rozdiely vo viere, architektúru synagóg, židovské modlitby, obrady a sviatky: „Domnievajú sa totiž tieto nešťastné duše, že sobotu správne svätia, keď hýria a napchávajú sa v sobotnú noc a celý nasledujúci sobotný deň.“⁵⁵ Pri obraze židovstva v Krmanovom diele je dôležité, že autor vychádza nielen zo zjavnej náboženskej zaujatosti, ale aj z osobných negatívnych zážitkov, ktoré umocňujú jeho negatívne vnímanie židov ako celku.

3.2. Matej Bel a bratislavskí židia

Matej Bel sa narodil v stredoslovenskej obci Očová 24. marca 1684 a zomrel 29. augusta 1749 v Bratislave. Vyrastal v remeselnícko-roľníckom prostredí v čisto evanjelickej obci. Vzdelanie získal na nižších školách v Lučenci, Kalinove a Dolnej Strehovej, na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici a v rokoch 1704 až 1709 na univerzite v Halle. Po štúdiách pôsobil ako farár a rektor, najprv v Banskej Bystrici a potom v Bratislave. Významne obohatil dobový vyučovací proces, ktorý zreformoval v duchu tzv. pedagogického realizmu a doplnil o vyučovanie domáceho jazyka a tzv. reálnych predmetov ako zemepis. Ako vedec sa zaoberal históriou, geografiou, národopisom, jazykovedou a literatúrou. Za svoje vedecké pôsobenie bol uznávaný aj v zahraničí, kde ho menovali za člena viacerých učených spoločností (petrohradskej, londýnskej, atď.). Bel bol stúpenec „hallského“ pietizmu a hlásil sa aj ku slovenskému pôvodu a národnosti. Panovník ho za jeho prácu povýšil do šľachtického stavu a menoval za cisárskeho historika.^{56 57}

Prvý pokus preskúmať svoju uhorskú vlasť zo stránky zemepisnej, národopisnej, historickej a jazykovej bolo dielo *Hungariae antiquae et novae prodromus* (Úvod do dejín dávneho a súvekeho Uhorska) z roku 1723. Jeho vedecké skúmanie Uhorska dosiahlo vrchol v diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica*

⁵⁴ KRMAN 2010, 109

⁵⁵ KRMAN 2010, 21

⁵⁶ KOL. AUTOROV 1984, 41

⁵⁷ ŠMATLÁK 2007, 283, 285

(Historické a zemepisné vedomosti o súvekom Uhorsku), ktoré vznikalo v rokoch 1735 až 1742. Dielo je na vysokej vedeckej úrovni, koncipované v duchu osvieteného kriticismu. Skladá sa z opisov jednotlivých uhorských stolíc, ktoré majú jednotnú úpravu zloženú z dvoch častí. Vo všeobecnej časti je geografický opis hranice stolíc, prírodných pomerov, stáť o obyvateľstve, stoličných úradoch a významných urodzených rodinách. V špeciálnej časti sa postupuje podľa dištriktu, okresov stolice a v ich rámci sa opisujú dejiny a súčasný stav kráľovských miest, potom hradov a kaštieľov. V práci na tomto diele mu pomáhali Andrej Hermann, banskobystrický lekár Otto Karol Moller, spišský matematik Pavol Kray, kežmarský rektor Juraj Bohuš, prírodovedec Juraj Buchholz, Ján Matolai zo Zolnej a dielo bolo doplnené ilustráciami mnohých máp, pohľadmi vedút, ktoré do medirytiny stvárnil slovenský geograf Samuel Mikovíni, profesor Vysokiej školy banickej a lesnickej v Banskej Štiavnici. Belova Notitia predstavuje pre historikov neoceniteľný prameň, najmä pokiaľ ide o obraz Slovenska Belových čias. Slovákom v ňom venuje autor mimoriadnu pozornosť, a to najmä pri opise Prešporskej, Turčianskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej a Nitrianskej stolice.⁵⁸

Matej Bel pri opise mesta Bratislavy venuje pozornosť mnohonárodnostnému zloženiu jej obyvateľov a predkladá históriu jednotlivých národov v meste a okolí. Obyvateľstvo Bratislavy pozostáva v Belovom diele z troch národností, a to z Nemcov, Maďarov a Slovákov.⁵⁹ Podľa autora v minulosti mali však v meste väčšie zastúpenie aj židia a rovnako mali mať aj veľkú moc. Tu sa dostávame k obžalobe židov z ožobračovania kresťanov, ktoré museli podľa Bela riešiť až panovnícke nariadenia. Obyvatelia mesta sa mali u židov zadlžiť, a tí následne získali ich domy, vinohrady, polia a iné pozemky. Kresťania mali cirkevne zakázané brať z pôžičiek úroky, čo však umožňovalo židom bohatnúť a zmocňovať sa majetku zdĺžených úžerníckym spôsobom. Panovnícke zásahy do postavenia židov si Matej Bel veľmi chváli a menuje napríklad nariadenie Ľudovíta I. z roku 1371, podľa ktorého museli židia platiť mestu daň zo zisku, alebo rozhodnutie Mateja Korvína regulovať židovské úroky z roku 1475. Autor si kladie otázku, odkiaľ pochádza peňažná moc židov. Domnieva sa, že židia mali v Bratislave zmenárne a pomocou podmienok, ktoré si občania nevedomovali, zavalovali mesto úžerou.⁶⁰ „*Takýmito úskokmi národ kresťanskému menu najnepriateľskejší zmocnel natoľko, že hoci počtom menší, v bohatstve sa mohol pretekať s občanmi.*“⁶¹

⁵⁸ KOL. AUTOROV 1984, 41

⁵⁹ BEL 1984, 130

⁶⁰ BEL 1984, 134-135

⁶¹ BEL 1984, 135

V ďalšej časti autor opisuje Židovskú ulicu, ktorá sa v jeho časoch volala Klobučnícka a synagógu, ktorá sa tam nachádzala. Bel uvažuje nad príčinami, prečo boli židia z mesta vyhnaní, no nedokázal nájsť presvedčivú a podloženú odpoveď. Prijal preto výklad, ktorý bol všeobecne rozšírený a to, že židia zneuctili Najsvätejšiu sviatosť oltárnu a to malo byť príčina ich vyhnania z mesta. Takúto zámienku protižidovských aktivít spojených s pogromami a rabovaním židovského majetku popri obvineniach z rituálnych vražd nachádzame často aj v stredoveku. Autor rozhorčene poznamenáva, že pravá príčina vyhnania židov nie je dôležitá, pretože v jeho časoch sú židia znova usadení v blízkosti mesta: „*Nech je to čokoľvek, je to zbytočné, pretože z mesta vyhostený najhanobnejší národ, usilujúci sa o záhubu kresťanov, znovu sa usadil všade navôkol na krok od hradieb, na väčšiu škodu Bratislavčanov ako vtedy, keď býval v meste samom.*“⁶² Židovskú prítomnosť v meste hodnotí rovnako negatívne ako ich minulosť: „... *teraz oveľa viac ťaží [židia pozn. autora] z mestských výhod ako občania, pričom sa odvdáča len tým, že zžiera ľud úžerami, neopatrných opantáva úskokmi, a keď sa ukáže príležitosť, ošudí bohatších, ak už nespomenieme ostatné ničomnosti a zlomyselnosti pri uchvacovaní úrody občanom.*“⁶³ Okrem úžery sú Belovi trňom v oku aj obchodné praktiky bratislavských židov, ktoré mali mať negatívny dopad na obchodovanie v meste. „*Zároveň však na úpäti hradu zosilnel prefíkaní národ, zrodený na záhubu kresťanov, a prekazil každý výnos z obchodu, takže je ťažké, aby sa bratislavský kupec dostal k nejakému majetku. A Židom už ani to nestačí, že zriaďujú obchodnícke krámy, ale rozliezajú sa po meste a vnucujú tovar často násilu za nižšiu cenu, akoby to robili občania, lenže väčšinou ponúkajú nevhodnú tovar.*“⁶⁴ Oficiálne mohli židia svoj tovar predávať počas jarmokov, často ho však predávali tajne, čo okrem Belovi vadilo pochopiteľne aj bratislavským kupcom.⁶⁵

Obraz židov v Belovom opise Bratislavy je silne negatívny. Jeho vnímanie ovplyvňujú najmä ekonomicko-sociálne faktory. Bel kritizuje pôžičky za úroky a úžeru. Kritizuje aj obchodné praktiky, vďaka ktorým získavali židia v meste veľký vplyv. Náboženské predsudky a stereotypy tu nie sú zastúpené, ale je veľmi pravdepodobné, že nimi bol Bel ovplyvnený. V súvislosti so židmi sa Bel vyjadruje veľmi expresívne a emotívne, v oveľa väčšej miere ako o iných skupinách obyvateľstva. Židom dáva prívlastky ako najškodlivejší národ, najprešibanejší národ, najzločinnejší národ, najväčší lotri spomedzi dvojnožcov a podobne.

⁶² BEL 1984, 135

⁶³ BEL 1984, 136

⁶⁴ BEL 1984, 138

⁶⁵ BEL 1984, 165

Jeho negatívny vzťah k židom vyjadruje aj želanie, aby sa Bratislava zbavila židov, ktoré sa takmer o 200 rokov počas druhej svetovej vojny splnilo: „*Odstráň Židov! Urobíš šťastnou Bratislavu a toto šťastie želáme mestu z celého srdca, najmä v týchto ťažkých časoch.*“⁶⁶

3.3. Židovské postavy v literárnom diele Jozefa Ignáca Bajzu

Autor prvého pôvodne slovenského románu Jozef Ignác Bajza sa narodil 5. marca 1755 v Predmieri a zomrel 1. decembra 1836 v Bratislave. Pochádzal z lepšie postavenej gazdovskej rodiny. Od roku 1777 študoval katolícku teológiu vo Viedni. Po vysvätení za kňaza pôsobil ako kaplán v Ostrihome. Ďalšie jeho pôsobisko bolo na fare v Dolnom Dubovom, kde zotrval dvadsať rokov. Do konfliktu s Antonom Bernolákom a Jurajom Fándlym sa dostal kvôli prvenstvu v zavedení slovenčiny do literatúry, z čoho vznikli viaceré polemiky. Cirkevná hierarchia zase Bajzovi vyčítala, že pre svetské záležitosti zanedbáva duchovné povinnosti a odporučila mu obmedziť literárnu činnosť. Od roku 1805 pôsobil na viacerých farských úradoch. V tom čase už nebol horlivým prívržencom jozefinizmu a naopak, začal ho kritizovať, čo sa odrazilo na postupe v kňazských hodnostiach, ktorý ho v roku 1828 dostal na pozíciu kanonika Bratislavskej kapituly. Jeho pozitívny vzťah k národobuditeľským úsiliam potvrdzuje aj záujem o činnosť Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, ktorý finančne podporoval. Pochovaný je v kapitulnej krypte dómu sv. Martina v Bratislave.⁶⁷

V oblasti literatúry sa Bajza v mladosti sústredil na propagáciu osvieteneckých reforiem, ktoré podporoval. Vydanie jeho prvého diela *Rozličné verše* síce bolo povolené u ústredného cenzora vo Viedni, no narazilo na odpor bratislavského cenzora, ktorý mu vyčítal najmä kritiku šľachty vedenú v jozefínskom duchu, a tak skončilo neúspechom. V roku 1784 vyšiel prvý diel jeho románu *René mládenca príhody a skúsenosti*. Vydaniu druhého dielu románu zabránil zásah cirkevnej cenzúry. Rukopis sa nezachoval, dnes sú známe len dva nedotlačené exempláre. Práve v tomto románe sa Bajza pokúsil o zavedenie spisovnej literárnej slovenčiny, ktorá sa však neujala. V Predmluve diela autor vysvetľoval, že nechcel len zabávať ale aj poučiť. Dielo komponoval ako výchovný román: hlavná postava René spoznáva cudzie kraje a mravy v sprievode vychovávateľa Van Stiphouta. Dej prvej časti sa odohráva v exotickom prostredí Benátok, Tripolisu a Egypta a je plný zvrátov a nečakaných udalostí.

⁶⁶ BEL 1984, 136

⁶⁷ KOL. AUTOROV 1984, 19-21

Pre dejiny slovenskej literatúry je dôležité, že autor prvýkrát použil retrospektívny kompozičný postup, a to z dôvodu, aby poukázal v zmysle racionalistických predstáv na víťazstvo rozumu a lásky nad obmedzenosťou, barbarstvom a násilím. Príbeh preto zámerne smeruje od tragického oddelenia členov rodiny k ich záverečnému šťastnému stretnutiu. V druhej časti románu sa hlavné postavy spolu so slovenským sprievodcom dostanú na územie dnešného Slovenska. V tejto časti už prevažuje poučná polemická zložka nad zábavnou a absentuje tu celkový príbehový rámec. Tu je najviac badateľný racionalistický zámer a kritika nespravodlivých a nerozumných javov vo všetkých spoločenských vrstvách, ktoré sám autor pozoroval vo svojom reálnom okolí. Do súčasnej podoby slovenského jazyka preložil Bajzov román v roku 1970 Jožo Nižnánský.^{68 69}

Ako obrovský spoločenský problém vnímal Bajza aj židovské krčmy, ktorým v románe venoval pozornosť v podobe príbehu „*René spoznáva „pohostinstvo“ židovského krčmára*“. Už v úvode príbehu je zrejmá negatívna mienka o židovských krčmách, ktorým sa hlavné postavy príbehu zámerne vyhýbali, no okolnosti ich prinútili využiť takúto možnosť ubytovania.⁷⁰ Pri pobyte u židovského krčmára postavy najviac zaujalo zadĺženosť sedliakov u žida a spôsoby akým žid vymáha dlžné čiastky. Pánski hajdúsi nosili k židovi do krčmy cennejšie predmety ako kožušiny, periny, sekery, pluhy alebo brány, ktoré zobrali sedliakom ako zálohu na splatenie dlhu. Sedliaci začali prosiť žida, aby im vrátil najmä náradie potrebné na pánsku robotu, čo žid spočiatku zámerne odmietal a náradie vrátil až vtedy, keď sa sedliaci zaviazali splácať ďalšie úroky: „*No, keď tak prosíte, zľutujem sa a dočkám vám do žatvy — ale podťe, podpíšete sa, čo mi pridáte.*“ [...] „*Ty, Jano,*“ vavel, „*dáš mi ešte mecu žita; ty, Juro, mecu raži; ty, Macej, mericu jačmeňa; ty, Mišo, korec ovsa!*“ a podobne pripomenul aj ostatným. Všetci súhlasili s jeho požiadavkami, pretože ináč nemohli čakať, že dostanú späť svoje oráčske náradie, s ktorým museli ísť na pánske orať, lebo v opačnom prípade im hrozil prísny trest.⁷¹ Židovský krčmár dokonca pri naťahovaní so sedliakmi stále odplúval aby im dal najavo svoju neúctu, čo autor opisuje ako židovský obyčaj pri zvide s kresťanmi.⁷² Z rozhovoru medzi hlavnými postavami a sedliakmi vyplynuli informácie o dlžných čiastkach, o výške úrokov a o spôsoboch akými žid dlhy vymáha. „*Od jedného zlatého,*“ vaveli, „*na týždeň mu prichodí grajciar, to je pravidlo a podľa toho potom dostáva patričnú čiastku z väčšej alebo menšej sumy.*

⁶⁸ KOL. AUTOROV 1984, 20

⁶⁹ KOL. AUTOROV 1998, 40-41

⁷⁰ BAJZA 2007, 81

⁷¹ BAJZA 2007, 82

⁷² BAJZA 2007, 82

*Okrem toho, kedy sa mu zachce a vie, že v tom čase mu nemôžeme splatiť dlžobu, dá nám pobrat' všelijaké zálohy — ako aj dneska — vyhovára sa na rozličné vlastné potreby a prinúti nás, na čo chce, musíme sa podvoliť všetkým jeho požiadavkám. Nezadĺžili sme sa pitím, to najmenej, ale bežíme za ním pripretí kadejakou psotou a keď už nemáme na výber nič iné. Biedne polozenie vrhá človeka do ešte väčšej biedy!*⁷³ René a Van Stiphout potom z ľútosti sedliakom finančne pomohli tým, že za niektorých sedliakov splatili celý dlh, za niektorých časť dlhu. Žid síce so splatením dlhu súhlasil, no vyjadril sa, že úrok o ktorý teraz prišiel, získa iným spôsobom.⁷⁴ V závere tejto kapitoly autor ústami Van Stiphouta kritizuje zriaďovanie krčiem, pretože obciam vo veľkej miere škodia. Zároveň tvrdí, že keď sú v rukách židov je to ešte horšie. V tejto pasáži nekritizuje len židov, ale aj vrchnosť, ktorá sa vykorisťovaniu dedín nečinne prizerá a zdôrazňuje aj úlohu pánskych hajdúchov pri vykonávaní exekúcií. Autor ústami Van Stiphouta znova predkladá názor o všeobecnom nepriateľstve židov voči kresťanom, podobný domnienkam, ktoré sú viditeľné aj v predchádzajúcich dielach od Daniela Krmana ml. a Mateja Bela: *„Tento bezbožný národ sa tuším naozaj — ako sa všeobecne vraví — každý deň ráno i večer zaväzuje prísahou, že kde len bude môcť, všade kresťana ošmekne a oklame, pretože to ustavične dosvedčuje skutočnosť.*⁷⁵ Posledné slová Van Stiphouta kritizujú židov za to, že sa vyhýbajú manuálnej roľníckej práci a sústredia sa na obchod alebo krajčírstvo, čo má mať údajne pôvod v rabínskom učení: *„Nevidím nijaký dôvod, prečo by všade nevyhovovala židom aj sedliacka robota, oračka, kopačka a vôbec obrábanie zeme. Vari preto, že už nemajú vlastnú krajinu? Že žijú — ako vravia o sebe — v zajatí? Nuž či sa im aj v zajatí nechce jesť, alebo či v Egypte a Babylone neobrábali zem? Je to iba výmysel rabínov... Ak im ich zákon a kabala nezakazujú verejne kupčiť alebo venovať sa krajčírskemu živnosti — môžu skúsiť aj to, ako sa chytajú na dlane mozole.*⁷⁶

Celý druhý diel Bajzovho románu predstavuje kritiku sociálnych pomerov, čo sa odráža aj v uvedenej kapitole. Negatívny obraz žida - krčmára sa skladá najmä zo spôsobu jeho zárobkovej činnosti, ktorá spočíva v úžerníctve cez ktorú zdiera obyčajných sedliakov. Ďalším negatívnym javom je židovo opovrhovanie a nepriateľstvo voči kresťanom a snaha ich okradnúť a podviesť. Náboženské rozdiely sú postavami vnímané, ale nie sú primárnym prvkom negatívneho obrazu postavy žida. Vlastnosti, ktoré Bajza vo svojom diele dal židovskému krčmárovi Mojžišovi sú blízke obrazu poľských židov z Krmanovho cestovného denníka, a to v podobe povolania krčmára,

⁷³ BAJZA 2007, 82

⁷⁴ BAJZA 2007, 83

⁷⁵ BAJZA 2007, 83

⁷⁶ BAJZA 2007, 83

lakomosti a nevraživosti ku kresťanom. Podobnosť tu nachádzame aj pri opise úrovni kvality ubytovania v židovskej krčme. Krman kritizoval na základe vlastnej skúsenosti nekvalitnú stravu: „*Náš žid prijal nás na hospodu, okrem slamy a mizerného piva nepodal nám nič, sám však so ženou, synmi a dcérami preťahoval nie natoľko skvelú večeru niekoľko hodín, smelo pijúc temer až do polnoci.*“⁷⁷, podobný opis nachádzame aj v Bajzovom románe, ktorý k tomu pridáva nepomerne vysokú cenu: „*Bez meškania otvoril svrabľovú, smradľavú izbu, v ktorej viselo na klincoch zopár starých handier s cvernovým desatorom, niekoľko remienkov so železným trojuholníkom, ktorými si pri modlitbe omotávajú hlavy. [...] za malé, šachtersky nachystané poludňajšie občerstvenie priniesol im krčmár na čiernej kamennej tabuľke účet, ktorý ich nadmieru prekvapil. Keď sa ho spýtali, prečo je u neho všetko také drahé, odpovedal im, že musí platiť vysokú árendu.*“⁷⁸ V tomto diele ide teda najmä o ekonomicko-sociálne motivovanú kritiku židovských krčmárov.

Veselé účinky a rečení, ktoré k stráveňu trúchlivých hodín zbral a videl (Veselé príbehy a výroky) patrí medzi Bajzové posledné práce. Dielo vyšlo v roku 1795 a obsahuje preložené a pôvodné satirické a humorné poviedky, anekdoty a hádanky⁷⁹. Aj v tejto zbierke pololudových príbehov nájdeme židovské postavy, ktoré sú najčastejšie v typickej úlohe kupcov, sú terčmi vtipov (ktoré niekedy opätujú), posmechu a viackrát majú čisto negatívne vlastnosti. Chamtivosť patrí medzi výrazné charakterové vlastnosti židovských postáv. V jednom príbehu je úžernícka chamtivosť židovského kupca využitá iným šikovným kupcom tým, že si od žida požičal päť grošov, pričom mu do zálohy dal kožuch len preto, lebo sa mu ho nechcelo nosiť až na jarmok. Pred jarmokom kupec židovi svoj dlh predčasne splatil a kožuch si od neho zobral naspäť.⁸⁰ V ďalšom príbehu žid okradne iného kupca, ale pre svoju vlastnú chamtivosť mu padne do rúk a je na ňom vykonaná spravodlivosť.⁸¹ V tejto Bajzovej zbierke sú prítomné aj motívy, ktoré obviňovali židov zo smrti Ježiša Krista: „*Ktorí najhorší viedli na svete najsvätejší život, a predsa sú zatratení? Židia, keď viedli Krista Pána.*“ [...] „*Nejaký žid predával za päťsto dukátov kráľovi Alfonzovi strieborný obraz sv. Jána apoštola. Kráľ mu: „Ved' si ďaleko zašiel od mravov tvojich predkov! Oni predali Pána a učiteľa za tridsať strieborných peňazí. A ty jeho učedníka ceníš za päťsto dukátov?*“⁸²

Bajza typizuje židovské postavy, ktorých najvýraznejší atribút je ziskuchtivosť a chamtivosť, vystupujú v povolani krčmára alebo kupca so úžerníckymi sklonmi.

⁷⁷ KRMAN 2010, 21

⁷⁸ BAJZA 2007, 81

⁷⁹ KOL. AUTOROV 1984, 21

⁸⁰ BAJZA 2008, 10

⁸¹ BAJZA 2008, 84

⁸² BAJZA 2008, 66, 153

Židovský krčmár Mojžiš v románe René mládenca príhody a skúsenosti a židovské postavy zo zbierky Veselé príbehy a výroky predstavovali na niekoľko nasledujúcich desaťročí jediné vyobrazenie slovenského židovstva v literatúre. To si môžeme vysvetliť nezáujmom slovenských klasicistických autorov o podobné témy a podstatou klasicistického umenia s presne stanovou formou a striktno vymedzeným žánrovým systémom. Otázkou židovstva do slovenskej literatúry prinavrátila až generácia romantikov.⁸³

3.4. Motív židovskej viny za smrť Ježiša Krista

Stereotypy tohto druhu už neboli v 18. a 19. storočí v literatúre tak rozšírené ako to bolo v stredoveku. Slovenskí spisovatelia si všímali najmä sociálne aspekty prítomnosti židov.⁸⁴ Negatívne sú židia vnímaní predovšetkým pre ekonomicko-sociálne aktivity ako úžerníctvo, šírenie alkoholizmu a okrádanie kresťanského obyvateľstva. Napriek minimálnemu zastúpeniu v literatúre sa nedá povedať, že nábožensky motivované stereotypy zmizli z povedomia ľudí. Ich prvky stále rezonovali aj u niektorých slovenských spisovateľov a v menšej miere negatívne ovplyvňovali pohľad na židovstvo.

V predchádzajúcej kapitole sme uviedli takéto motívy v tvorbe Jozefa Ignáca Bajzu. Stopy týchto predsudkov a stereotypizujúcich názorov nájdeme aj v prvej písomnej národnej obrane Slovákov od katolíckeho kňaza a historika Jana Baltazára Magina z roku 1728. V polemickom spise *Ostne namierené proti pisateľovi najvznešenejšieho a najnovšieho bratislavského snemovania alebo Obrana slávnej Trenčianskej stolice* Magin reaguje na hanlivý spis Michala Bencsika a bráni históriu, rovnoprávnosť a samostatnosť Slovákov v rámci „natio hungarica“.⁸⁵ V tomto spise nájdeme časť, ktorá dáva zodpovednosť za smrť Ježiša Krista židom: „*Tiež poznáme, že Kristus, náš najláskavejší Spasiteľ, pravý Boh i pravý človek, tu i tam však bez všetkej viny, bol nazývaný ovečkou alebo baránkom, ktorý bol od Židov ako najukrutnejších vlkov vydaný na najhroznejšiu smrť.*“⁸⁶

V podobnom duchu sa vyjadroval aj slovenský politik, evanjelický kňaz, spisovateľ a básnik Ján Kollár. Svoje kázne a príležitostné „reči“ k rozličným výročiam vydal v dvoch zväzkoch, prvý v roku 1831 a druhý v roku 1844 pod názvom *Nedělní, svátečné a příležitostné kázně a řeči*.

⁸³JAKUBÍK 1999,
<http://web.archive.org/web/20041231004057/http://www.fhv.umb.sk:80/Publikacie/mladi%20filologovia/Jakubik.html>

⁸⁴MOLDA 2015, 197

⁸⁵KOL. AUTOROV 1984, 398-399

⁸⁶MAGIN 2011, 25

Tieto kázne Kollár použil na šírenie slovanského vlastenectva, mravných ideálov a národnostnej znášateľnosti medzi evanjelickou inteligenciou.⁸⁷ V zbierke nájdeme aj pasáž s motívom „židovskej viny“ za smrť Ježiša Krista, ktorá ukazuje aj autorov pohrdavý postoj k židovstvu všeobecne: *„Prečo Boh, ten múdry, ten všemohúci Boh, tomuto synu a miláčikovi svojmu zjaviť sa dal práve v židovskom národe? Prečo on tohto Mesiáša poslal práve medzi tento tvrdošijný, ledajaký ľud, medzi tento, snáď medzi všetkými národmi na svete, najopovrhlivejší národ? Rozhodol Boh poslať ľudskému pokoleniu raz takého vodcu a spasiteľa, to je dobre! Prečože sa ale mal narodiť v lone takej krajiny, uprostred takých obyvateľov a nehodníkov, ktorí sotva sa ako dieťa narodil, už jeho smrť hľadali, aj potom v dospelom veku si ho nevážili, jeho nenávideli, prenasledovali, usmrtili, a tak to veľké dobrodenie božie pošliapali.“*⁸⁸

V oboch uvedených ukázkach je téma „židovskej viny“ vedľajšia, no predsa ukazuje, že tieto stereotypy boli rozšírené aj v radoch duchovenstva, či už katolíckeho alebo evanjelického.

3.5. Ľudovít Štúr a obraz židovstva v jeho literárnom diele

Ľudovít Štúr sa narodil 29. októbra 1815 v Uhrovci a zomrel 12. januára 1856 na následky zranení pri poľovačke. Štúr patrí medzi najvýznamnejšie osobnosti slovenských dejín, do ktorých sa zapísal ako spisovateľ, filozof, jazykovedec, pedagóg, politik a vedúca osobnosť romantickej generácie, po ňom pomenovanej – štúrovcov. Svoje vzdelávanie začal na nižšom gymnáziu v Győry. V roku 1829 prišiel na lýceum do Bratislavy, kde sa aktívne zapojil do práce v rámci Spoločnosti česko-slovanskej. Štúr sa stal hlavným organizátorom almanachu Plody z roku 1836, v ktorom študenti prezentovali svoju prácu. Začiatkom roku 1837 bol námestníkom profesora Juraja Palkoviča na Katedre reči a literatúry československej. V rokoch 1838 – 1840 študoval na univerzite v Halle, kde ho ovplyvnila Heglova filozofia. Po návrate do Bratislavy prednášal o histórii a slovanskej poézii, čo malo vplyv na prebudenie národného povedomia u mládeže. Za základ slovanského umenia určil slovanský folklór. V otázke slovanskej poézie sa prikláňal k folklórnym formám akceptujúcim kresťanské estetické normy. Zároveň odmietal západný subjektívny romantizmus. Jeho predstava o slovanskej vzájomnosti sa skladala z uznania osobitosti jednotlivých slovanských národov v rámci jedného slovanského kmeňa. V roku 1843 sa spolu s Hodžom a Hurbanom rozhodol uzákoniť novú spisovnú slovenčinu, ktorá by spájala široké vrstvy slovenskej inteligencie a ľudu. Svoj zámer vysvetlil v spise *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* z roku 1846.

⁸⁷ KOL. AUTOROV 1984, 301, 303

⁸⁸ ŠTÍTOVSKÝ 2016, 33

Novú slovenčinu kodifikoval prácou *Náuka reči slovenskej* v roku 1846. Na konci roku 1843 bol Štúr zbavený funkcie námestníka profesora Palkoviča a nesmel ďalej prednášať na lýceu. Do Uhorského snemu sa ako poslanec dostal v roku 1847 zvolením za mesto Zvolen, kde predniesol viaceré národné obranné prejavy. Pre prenasledovanie maďarskou vládou musel Štúr ujsť do Čiech. V Prahe sa zúčastnil Slovanského zjazdu, kde neúspešne presadzoval myšlienku vytvorenia všeslovanského zväzu. Počas revolúcie sa priklonil na stranu cisárskeho dvora a zúčastnil sa slovenského povstania (1848-1849). Po revolúcií však Viedeň nespĺnila Štúrove očakávania, a tak sa neskôr utiahol do Modry, kde žil pod policajným dozorom. Koncom roku 1855 sa nešťastne zranil pri poľovačke a na následky zranenia zomrel.⁸⁹

V oblasti literatúry sa Štúr venoval najmä poézii. Inšpiráciu hľadal vo folklóre, ale aj v tvorbe Jána Kollára, Adama Mickiewicza a ďalších. Niekoľko jeho básní nájdeme v almanachu *Plody* z roku 1836. Vlastenecké a sociálne motívy nájdeme v cykle básní *Dumky večerní* uverejnených v *Kvĕtoch* 1838 – 1840. Dielo *O národných písních a pověstech plemen slovanských* (1853) sa stalo jedným zo základných prác slovenskej folkloristiky. Politické východisko hľadal Štúr v diele *Slovanstvo a svet budoucnosti*, ktoré v slovenčine vyšlo až v roku 1993.⁹⁰

Článok *Ázia a Europa čili určení Ruska v ohledu na Azii*, ktorý vyšiel v literárnom časopise *Tatranka* Juraja Palkoviča, vyjadruje Štúrove úvahy o politickom poslaní Slovanov. V článku nájdeme typicky hegelianske hodnotenie a porovnávanie jednotlivých národov a ich prínosu pre ľudstvo. Štúr sa v tomto článku viac krát vyjadruje aj o židoch: „*u starých Židů básnictwj se nalezalo na vysokém stupni. Kromě Mogžjše, tohoto diwotworného, wěčně weleslawného muže, genž z poswátného Synai zotročilému lidu swému u prostřed hromu a blesku zákony vydával, pěli Dawid a Šalomaun, pyšnj prawějšjm Boha poznánjm nad wšecky giné národy, neywjce o welikosti Boha wýtečné zpěwy, nás w pjsnjch swatých došlé, we hradbách králowského Syona, Izaiáš, powstalý z lůna lidu, wznesl se gako orel nad paušť Jordanskau swými vlastenectwj nadšenými wěštbami, hodnými pohnauti hradbami Syona a gjamati srdce lidu.*“ „*čistějšj wšech giných Azyatských náboženstw bylo Židowské, předstawugjcy Boha gako ducha, stwořitele nebe y země, wěčného, bez počátku y konce. U Židů byl Bůh gediný, otočený arcy zbory Angelů, ne wšak podzřjzených Bohu, gak sme to u předcházegjcych národů widěli, gemu tedy samému se klaněli a geho wzywali. W tomto pozústává wýbornost náboženstw Židowského přede wšemi ginými, ač gešťe w něm nebylo čisté známosti Boha samého w sobě.*

⁸⁹ KOL. AUTOROV 1998, 442

⁹⁰ KOL. AUTOROV 1998, 444

Člowěk byl w porobě geho, on přjsný pán člowěka, pročez hleděli Židé uchlácholiti geg tělesnými, widitedlnými oběťmi. Gakkoli oni na wysoký giž stupeň w náboženstwju se wyšinuli, předce tjm rowni byli geště giným náboženstwjm Azyatským bud' přirozeným, bud' wyššjm, že gakož w těchto člowěk se cýtil docela w porobě přjrody aneb modl, tak y oni mněli se býti pauhými Boha swého otroky, odkud newyhnutedlně následowaly oběti rowně gako u giných, božstwju swého též tak gako Židé, totiž gako pána sylného horliwého sobě předstawugjých. Tento odpor mezy Bohem a neywytečněgšjm geho tworem, člowěkem, odstranil Krystus, spasytel náš, genžto naučil lidi, mysliti sy Boha gako otce lásky plného, milostiwého a sebe gako djtky geho, a tento základek lásky nás s Bohem wjžjý gest ta skála, na njž wystawěl Krystus žádným časem ani žádnau sýlau nezbořitedlné stawenj swé, cýrkew swau. Stupeň tento gest neywyššj, na kterýž se náboženstwju powznesti mohlo.⁹¹ V tejto práci sa Štúr vyjadruje pozitívne k starovekým židom, ktorých chváli za vyvinutú literatúru a aj za pokročilejšie náboženské predstavy, z ktorých vzišlo kresťanstvo.

Štúr sa často venoval aj sociálnym otázkam, najmä v súvislosti so Slováckmi. Problematiku krčiem vnímal Štúr negatívne, podobne ako Bajza, kritizoval ich zriaďovanie a pripisoval im ochudobňovanie ľudu. On aj ostatní štúrovci ako zanielení bojovníci proti alkoholizmu, tento jav kritizovali aj vo svojich spisoch. V článku *Spolky miernosti*, ktorý vyšiel v roku 1845 v prvých slovenských politických novinách (Slovenskje národňje novini, ďalej SNN) sa Štúr vyjadruje negatívne o pití pálenky vo všeobecnosti. Nadmernému pitiu alkoholu pripisuje oslabovanie fyzickej a psychickej stránky človeka, rozvrat rodín, ničenie prírody a hospodárstva. Židom pritom nevenuje veľkú pozornosť, no uvádza, že krčmy sú práve v ich rukách: „*Tí, čo majú kotly v svojich domoch, prichádzajú doma o svoju majetnosť, čo ich nemajú, po krčmách židovských*“.⁹²

Židom sa Štúr venuje aj v článku *Kďe leží naša bjeda?*, ktorý vyšiel v roku 1847 v SNN. V ňom Štúr analyzoval sociálnu úroveň u Slovákov a za príčiny biedy národa určil poddanstvo, nízke vzdelanie a alkoholizmus. V súvislosti so židmi Štúr píše: „*Dobre tejto našej upadnutosti vedeli užiť naši páni, nastavajúc všade po svojich statkoch hromady páleníc, až celé osady za týmto smradom zapáchali, a nasádzajúc všade po krčmách úskočných židov, vyrafinovaných zvodcov k pijanstvu. [...] Kde máš takrečený kaštieľ, alebo kde čo akú chalupu zemiansku, tam istotne v blízkosti máš i pálenicu a keď je sedem takrečených kompososorov v dedine, máš tam sedem očadených čvargiarní pálenčených a sedem krčiem s toľko potomkami Abrahámovými.*

⁹¹ ŠTÚR 1841, 45

⁹² ŠTÚR 2007, 17

[...] *To robotovanie, tie dávky služobné veru len peknú čiastku nám z našej majetnosti a pilnosti odberajú, tie pálenice a smradľavice, tieto strážnice a pomníky našej služobnosti, veru len našich ľudí jedného po druhom o zem na úžitok židov udierajú.*⁹³ V tomto článku Štúr kritizoval najmä obohacovanie zemianstva na úkor poddaných. Židov vnímal ako ich nástroj zdierania a považoval ich za úskočných a dával im za vinu, že zvädzali ľud k alkoholu.

V podobnom duchu sa niesol aj Štúrov prejav v Uhorskom sneme z 21. decembra 1847, v ktorom sa o židoch vyjadroval viac expresívnejšie a hanlivejšie: *„Hrozné pálenice nastavali a krčmy rozmnožili tak, že kde v jednej dedine 10 spolumajiteľov (kompososorov) bolo, desať krčiem sa vystavalo, do ktorých sa háved' zberby židovskej dostala, ktorá bez všetkého svedomia ľud lípi a zodiera, aby veľké árendy zaplatiť mohla, takže najmä v hornej čiastke vlasti našej, kde je zem neúrodná a moc židov i kompososorov, v moc obciach ľud celkom na mizinu vyšiel. Pustnú všade obce, židia opanúvajú sudcovskou exekúciou sedenia úbohého ľudu, ktorý sa z domu vystahovať, od rodiny svojej a známych odobrať a do šireho sveta sa pustiť musí, aby tam zomrel a zakapal. Nechcem tuhá pripomínať tohoto mrcha gazdovstva druhé následky, bo myslím, že bude k tomu inde príležitosti, slova nepoviem o stadiaľto vytekajúcej demoralizácii a skazení ľudu, ale nemôžem sa zdržať, aby s bolesťou nepreriekol, že toto plané gazdovstvo, toto hrozné páleníčiarstvo hlavnou príčinou bolo tej hladomry, ktorá po horných vidiekoch Uhorska panovala.“*⁹⁴ V tomto prejave znova vyčítal panstvu a židovstvu ožobračovanie ľudu a rozširovanie alkoholizmu za účelom zárobku.

Medzi posledné známe Štúrovo stanovisko k židovstvu patria časti v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*.⁹⁵ Vo svojich politických predstavách a úvahách o Slovanoch, ich minulosti, prítomnosti a budúcnosti sa Štúr dotkol aj sociálnej otázky. Znova kritizuje panstvo a židov ako ich nástroj: *„Aby mohlo zemianstvo svoj ľud lepšie zdierať a aby tak čím viac vyťažilo v svoj prospech z jeho úbohej kože, využilo v tomto svojom úpadku Židov, ktorým prenajímalo jeho majetky. Mukám a utrpeniu ľudu nebolo konca-kraja. Tento cudzí národ, nespojený nijakým putom s naším národom, národ, ktorý zo zásady zavrhoval kresťanstvo a preto nepoznal lásku k blížnemu, hrozným spôsobom šafáril medzi našimi kmeňmi. Bezohľadne vyciaval v svoj prospech a v prospech zemianstva úbohý ľud a snažil sa ho mnohorakým spôsobom zviest' a morálne rozložiť, nemilosrdne a s podporou zemianstva ho pripravoval o majetok. Odtiaľ pramení hlboká antipatia našich kmeňov voči tomuto Bohom zabudnutému národu, a na druhej strane silný odpor voči zemianstvu,*

⁹³ ŠTÚR 2007, 42-43

⁹⁴ ŠTÚR 2012, 181

⁹⁵ DEMJANIČ 2016, 45

*ktoré ľud považoval za príčinu takéhoto zlého zaobchádzania a cítil sa ním vydaný napospas cudzím, bezcharakterným kramárom“.*⁹⁶

Štúrove zmienny o židoch v jeho článkoch a literárnych dielach sú vo všeobecnosti skôr negatívne. Pozitívne hodnotí starovekú židovskú literatúru a stupeň náboženských predstáv v porovnaní s ostatnými národmi.

V otázke náboženstva však židom vyčíta, že neprijali Kristovo učenie a že práve ich náboženstvo je dôvod ich sebeckého a nepriateľského postoja k ostatným. To sa malo odrážať práve v aktivitách súvisiacich s rozširovaním alkoholizmu prostredníctvom krčiem, ale aj v ich chamtivosti, ziskuchtivosti a prefíkanosti, čo navyše využívali páni na zdieranie poddaných. Podľa Štúra židia nepoznali lásku k nežidom a jediné možné riešenie problémov spojených so židmi je ich prijatie kresťanstva.⁹⁷

3.6. Jozef Miloslav Hurban a židia v jeho tvorbe

Jozef Miloslav Hurban bol popredný činiteľ slovenského národnostno-emanipačného hnutia, prvý predseda Slovenskej národnej rady, spisovateľ a evanjelický kňaz. Narodil sa 19. marca 1817 v Beckove a zomrel 21. februára 1888 v Hlbokom. V rokoch 1826 až 1830 študoval v Trenčíne a potom na bratislavskom evanjelickom lýceu, kde sa dostal ku skupine okolo Ľudovíta Štúra. Pracoval v Spoločnosti učencu reči a literatúry československé, kde mal pozíciu zapisovateľa. V roku 1839 sa stal členom tajného spolku Vzajemnosť. Po skončení lýcea bol kaplánom v Brezovej pod Bradlom, od roku 1843 farárom v Hlbokom, kde rozvinul osvetovú a publicistickú činnosť. Novú éru slovenskej literatúry písanej v Štúrovej slovenčine otvoril druhý ročník jeho almanachu Nitra. Hurban podporil aj Štúrove úsilie o vydávanie Slovenských národných novín s beletristickou prílohou Orol tatránki (1845), založil literárny a vedecký časopis Slovenské pohľady, spoluzakladal vydavateľský spolok Tatrín (1844-1848) a úspešne bojoval proti zjednoteniu maďarských kalvínov so slovenskými luteránmi. Medzi jeho revolučné aktivity patrili formulácia Žiadostí slovenského národa, účasť na Slovanskom zjazde a revolučných bojoch v Prahe, a tiež politické vedenie slovenských dobrovoľníckych zborov v dvoch ťaženiach. Po páde absolutizmu protestoval proti vláducej maďarskej vrstve, kvôli čomu bol v rokoch 1869 a 1876 väznený. Po nútenom zatvorení Matice Slovenskej a troch slovenských gymnázií sa pokúsil vydať šiesty a siedmy ročník Nitry, ale bez očakávanej odozvy.⁹⁸

⁹⁶ ŠTÚR 2008, 51-52

⁹⁷ DEMJANIČ 2016, 46

⁹⁸ KOL. AUTOROV 1998, 179-181

Hurbanova prvá tlačená práca bol cestovný denník s podrobným opisom prostredia, miestnych zvykov a histórií s názvom *Cesta Slováka ku bratrum slavenským na Moravě a v Čechách* z roku 1841. Hurban prispieval aj do Květov. V prvom ročníku almanachu Nitra (1842) uverejnil *Písňe*, veršovanú epiku *Osudové Nitry* a prózu *Svatba krále velkomoravského*. V roku 1846 Hurban vydal „vzorovú“ romantickú prózu *Olejkár*, ktorej dej sa odohráva v časoch Matúša Čáka, v 13. storočí s dôrazom na aktuálne vyznenie. O rok neskôr uverejnil Divadlo duchov nad Tatrami a tylovskú „noveletku“ *Od Silvestra do Troch kráľov*, ktoré nesú stopy rozhorčenia nad zápornými stránkami slovenského života. Od 50. rokov 19. storočia publikoval literárne už len medzerovito. V 5. ročníku almanachu Nitra z roku 1853 vyšla novela *Slovenskí žiaci*, ktorá prozaicky opisuje generačné osudy v revolúcií. V roku 1859 písal heslá pre Riegerov slovník náučný a dokončil historický román Gottšalk. V 6. ročníku Nitry (1876) vydal cyklus básní *Z hlbiny* a v 7. ročníku (1877) štúdiu *Viliam Pauliny-Tóth a jeho doba*. Záver jeho literárnej činnosti bol rozsiahly životopis Ľudovíta Štúra, ktoré malo byť rekapituláciou národodobrodeneckej aktivity štúrovskej generácie.⁹⁹

Postavu žida u Hurbana nájdeme aj v jeho satirickej novele *Od Silvestra do Troch kráľov*. Táto novela sa nesie najmä na ostrom protiklade medzi zápornou postavou úžerníka Šuplatu a ideálnou postavou slovenského spisovateľa Milevského a jeho priateľa Brožka. Toto dielo je plné spoločenskokritických postrehov, ktoré sa zhmotňujú v jednotlivých postavách obyvateľov mesta Bruchoslavice a ich osudoch. Vedľajšia postava žida Renzefa plní v tomto príbehu veľmi dôležitú úlohu. Renzef je tu vyobrazený s vlastnosťami, ktoré nájdeme u židovských postáv aj v prechádzajúcich ukážkach, je prešibaný a myslí len na to, ako oklame iných aby sám zarobil: „Židisko sa poškrabal za uchom — a myslel na druhé šudierstvo, keď sa mu toto nepodarilo.“¹⁰⁰ Renzef takto predal slúžke Ilone žreb, o ktorom nevedel, že je víťazný. Toto spustilo kolobeh udalostí, ktoré viedli k šťastnému koncu príbehu, pričom si aj žid Renzef uvedomil, že doplatil na svoju chamtivosť.

V Hurbanovej najrozsiahlejšej próze *Slovenskí žiaci*, v ktorej autor opisuje prostredie a atmosféru revolučných udalostí,¹⁰¹ sú už židia ústredný motív príbehu. Hurban tu vykreslil židov v nezvyčajnej podobe, ako obeť pogromov, ktoré súviseli so sociálnym napätím. V tomto príbehu maďarón Repáši-Repka a židovský advokát Taufmajer vyprovokujú výpady proti židom z vlastných osobných dôvodov.

⁹⁹ KOL. AUTOROV 1998, 180-181

¹⁰⁰ HURBAN 2010, 57

¹⁰¹ KOL. AUTOROV 1984, 221

Židov paradoxne bránia slovenskí vlastenci, no kvôli tomu aby ochránili slovenských sedliakov pred represáliami, ktoré im hrozili za pogrom: „*Karol strmo chodil po izbe, nedbajúc na hádku. Odrazu sa strhol ako zo sna a začal rozkazovacím hlasom - „Budeme židov brániť, ak sa nám podarí prekaziť — oratujeme česť národnú, a druhé, chlapci — pustíme našich ľudí na výzvedy, strela mu..., musíme vyzvedieť, kto to vlastne hýbe. Holovín pôjde...*“¹⁰² Židia sú v tomto príbehu zobrazení veľmi negatívne. Hoci sú obeť, môžu si za to sami. Vystupujú ako majitelia špinavých krčiem, v ktorých sa obyčajní Slováci denne opijajú a zadlžujú, a tým sa v nich stupňuje hnev. Autor vyčíta židom aj zbabelosť keď sa ich garda rozprchne bez boja. Rovnako je aj postava židovského právnika negatívna, čo je vidno aj na tom ako kvôli vlastnému prospechu neváha zradiť vlastných.

Tieto jeho negatívne postoje mohli vzniknúť na základe všeobecnej negatívnej mienke o židovstve pod vplyvom Ľudovíta Štúra, ale aj na základe vlastného pozorovania. Sám Hurban rád cestoval, z čoho vznikli aj viaceré cestopisy v ktorých opisoval svoje dojmy a skúsenosti a všima si aj židovskú menšinu. V cestopise *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách*, ktorý vznikol ešte počas jeho štúdií, Hurban píše: „*Dediny, v ktorých niet židov, sú bohatšie, gazdovia sú majetnejší a pitie pálenky je v nich skoro neznáme. Naproti tomu mestečká a dediny, zaplavené židovskými kolóniami čiže osadami, majú pijanov a leňochov a jednotlivci zo dňa na deň upadajú so svojím majetkom.*“¹⁰³ [...] „*Zas až podvečer som sa poberal z Meziříčia, ktoré je tak dobre zachované z ohľadu našej národnosti, ale bohužiaľ natolko zoslabnuté židovskou kolóniou z hľadiska hmotného, že aj ja, opäť utvrdený vo svojej mienke, musím sa priznať k tým, čo sa spravodlivo ponosujú na tento národ. Mnoho, mnoho prispievajú títo ľudia k znemravnieniu národa!*“¹⁰⁴ Autor týmto vyčíta židom morálny a hmotný úpadok ľudu, ktorý mal spočívať práve v nadmernom pití alkoholu a sám sa na základe týchto pozorovaní zaraďuje ku skupinám, ktoré za to židov kritizujú. V ďalšom cestopise *Prechádzka po považskom svete* ako jednu z príčin biedy opisuje Hurban židov, ktorí mali zaberat' najlepšie pozemky:

„*Zem táto vrchovatá má svoje určenie byť horou a hora má určenie dávať drevo. Prečo je tu ľud biedny? Preto, že nepozná určenie svojho kraja.*

Seje a trápi sa a z toho všetkého nemá nič, lebo kraj tento nie je na roľníctvo, ale baníctvo. Prečože sa baníctva nechytá?

— *Ja, no keď je to všetko panské! Čo si ľud pomôže? A mnohí páni len po mestách sa radi vozia a zabávajú. Nech panstvá bár čert driape! — tak hovoril jeden, čo s nami šiel, aby nás z priateľstva odprevadil.*

¹⁰² HURBAN 2007, 34

¹⁰³ HURBAN 2010, 28

¹⁰⁴ HURBAN 2010, 35

— *Veď je to zlé, — odpovedal som. — Ale potom naozaj nie čert, lež žid berie najkrajšie panstvá, keď o ne neexistuje nijaká svedomitá a ekonomická starosť. Preboha, akože sa hen z tamtoho skoro nedohľadného vrchovca dostane ten ovos, či čo je to tam?*¹⁰⁵

Negatívny a stereotypný obraz židov je v Hurbanovej tvorbe hojne zastúpený. Židia vystupujú ako vykorisťovatelia slovenského ľudu, najčastejšie ako krčmári, ktorí šíria alkohol. Motív, kde sú židia šíritelia alkoholu, ktorí tento problém zneužívajú na vlastné obohatenie nájdeme aj v spise *Slovo o spolkoch miernosti a školách nedel'ných*¹⁰⁶, v ktorom Hurban vyzýval na boj proti alkoholu a vyzdvihoval potrebu vzdelania. Na rozdiel od Štúra sa Hurban v uvedených ukážkach venuje striktne sociálnym aspektom židovských aktivít a nezachádza do filozoficko-náboženských úvah o tomto probléme.

3.7. Židovské motívy v novele *Reštavrácia* od Jana Kalinčiaka

Ján Kalinčiak sa narodil 10. augusta 1822 v Hornom Záturčí a zomrel 16. júna 1871 v Martine. Kalinčiak pôsobil ako romantický prozaik, básnik a literárny kritik. Zároveň bol Štúrov spolupracovník, s ktorým sa však rozchádzal v názoroch na koncepciu romantizmu, v ktorej Štúr preferoval folklórne hodnoty. Študoval na gymnáziu v Gemeri a na lýceu v Levoči a Bratislave. Po ukončení štúdia v Halle pracoval ako vychovávateľ vo Vindšachte. V rokoch 1846-1858 bol riaditeľom evanjelického gymnázia v Modre. Nezúčastnil sa revolúcií v rokoch 1848-49, pretože nesúhlasil s orientáciou na Viedeň. Z politických dôvodov bol predčasne penzionovaný a od roku 1869 sa venoval práci okolo časopisu *Orol* v Martine. Hlavnú časť Kalinčiakovej tvorby tvorí próza, v ktorej sú často zobrazené rozpory medzi osobným a nadosobným. Židia v jeho tvorbe skoro úplne absentujú.¹⁰⁷

Okrajovo ponúka obraz žida novela v satirickom duchu *Reštavrácia*. Ide o najznámejšie Kalinčiakovo dielo, v ktorom sú romantické motívy podané odľahčene a ktoré obsahuje množstvo folklórnych prísloví a porekadiel.¹⁰⁸ V tomto diele nenájdeme židov ako príčinu zla a nešťastia, no napriek tomu v ňom sú prítomné nie príliš pozitívne stereotypy. V krčme u žida Icika sa odohráva časť deja – znova sa stretávame s typickým židovským povoláním. Autor tiež vysvetľuje postavenie židov v dedine:

¹⁰⁵ HURBAN 2010, 13

¹⁰⁶ HURBAN 2014

¹⁰⁷ KOL. AUTOROV 1998, 215-216

¹⁰⁸ KOL. AUTOROV 1998, 216

„Ale dedinskí páni aj dobre vedeli upotrebiť svoju moc, aby sa sem nijaký cudzí neusadil okrem žida. ktorý, po prvé, od otrhaných krčiem hroznú árendu platil a po druhé, v dome svojom na vieru, na dobré slovo a rozkaz dával, do domu ale na ceduľky víno, pálenku a mäso posielal.“¹⁰⁹ V tomto diele je tiež cítiteľné opovrhovanie niektorých postáv židmi: . „Za chvíľu bolo tu víno v krčahoch, ale spolu sa objavil aj zvedavý židák v okne a opretý laktami na okno, hlavu strkal dnuhá, očami veslujúc po prítomných: „Dobrý deň, pán urodzenký, dobrý deň, vaša milosť, máte hostí, mnoho hostí, veľkých pánov, bohatých pánov, čo zlatom platia — to ani pán vicišpán neplatí —“ Bol by žid i ďalej hovoril, ale tu Matiáš dupol nohou i skríkol: „Ideš žide, odkiaľs' prišiel, sto striel sa ti v materi, lebo ťa zastrelím ako vrabca.“¹¹⁰ [...] „Stoj!“ zavola starý Tomáš, „to si falošne spieval. Či nevieš, že žid neumrie, ale zgrgne!“ „Hej, Tomáško apko, vy tiež máte v rožku, keď sa nazdávate, že žid nie je taký človek ako vy; a predsa som videl, že ste mu skoro ruky bozkávali, aby vás len nedal pod exekúciu, tu sa vám je ľahko vystatovať, keď vám nedohára.“¹¹¹ V tomto diele sa objavuje tiež vedľajšia postava židovského vyberača mýta Mojžiša, ktorý využije svoju prefikanosť, ako typicky židovskú vlastnosť, na správnu vec a rozhodne o šťastnom konci.

Kalinčiak v tomto diele židov nedémonizoval, dokonca žid Mojšiš postavám svojim konaním pomohol. V novele sú však prítomné stereotypizujúce motívy ako typické povolanie krčmára a prešibanosť, ktoré mohli utvrdzovať negatívny obraz žida v literatúre.

3.8. Židia v divadelných hrách

Ján Andraščík sa narodil 6. augusta 1799 v Lipovciach a zomrel 24. decembra 1853 v Bardejove. Vyštudoval katolícku teológiu v Pešti a od roku 1832 pôsobil ako farár v Bardejove. Spolupracoval s predstaviteľmi slovenského národného hnutia, najmä v oblasti osvety a výchovnej práce. Veľký úspech dosiahla jeho veršovaná činohra s protialkoholickou tematikou *Šenk palenčení* z roku 1844. Hru napísal pôvodne v šarišskom dialekte, neskôr ju do štúrovskej slovenčiny preložil Michal Miloslav Hodža.¹¹²

Takmer celý dej jeho najznámejšej hry sa odohráva v krčme, ktorá patrí židovi Lajzerovi. Furman Ďuro, zarytý odporca alkoholu, sa dostáva do sporu so židom a jeho zákazníkmi v otázke škodlivosti alkoholu.

¹⁰⁹ KALINČIAK 2007, 28

¹¹⁰ KALINČIAK 2007, 33

¹¹¹ KALINČIAK 2007, 52

¹¹² KOL. AUTOROV 1998, 35-36

Po tom, čo sa stáva terčom posmechu a dokonca vyhrážok fyzickým násilím, Ďuro krčmu opúšťa s tým, že príde na druhý deň. Nasledujúce ráno je všetkým z alkoholu zle. Ďuro im vysvetľuje, že alkohol škodí zdraviu, ohlupuje rozum a škodí aj majetku¹¹³:

*„... každá palenka - je jed a otrava,
ku neščescu glupich - vše streže hotova.
Tak celo, jak dušu - s jedom napelňuje,
chudobu a chorosc - a šmerc prišakuje.
Preto každi mudri - pod prišahou šľubi,
že ju pic nebudze, - bo ho calkom hubi.“¹¹⁴*

Poukazuje aj na to, že žid Lajzer sám pálenku nepije a prostredníctvom Ďura vkladá do problematiky alkoholizmu náboženský motív:

*„Diabol ju dal Židom – do rukoch od chvíli,
žebi s ňu krescanoch – za redem travili.“¹¹⁵*

Postupne mu dajú všetci za pravdu, okrem Katy Šmerdzuchy a pochopiteľne židov, ktorí sa boja o svoje zisky:

*„Ked' oni krescanskich - ošvetľa sprostakoch,
nebudze na švece - už vecej pijakoch.
Jako trižbe ľudze – nedajú še klamac,
ta mi už bohatstvo – nebudzeme z nich mac.“¹¹⁶*

[...]

*„Lajzerku, znam to ja - šerco vo mne puka,
bo viazim, že psota – z bliska na nas kuka.
jak v žime tak lece – v chiži som šedzela,
do roboti za mne – pijačka bežela.“¹¹⁷*

Rôzne postavy si vďaka Ďurovím radám uvedomia, ako doteraz na pálenku doplácali:

*„Ja na ňu sto zlaty – sme pres rok zkeltoval,
a preto na deti – malo zamiškoval
Tisíc pat sto zlatých – Židáms sem daroval.
Od tich patnásť rokoch, odkud sme miškoval.“¹¹⁸*

¹¹³ SEDLÁK 1965

¹¹⁴ SEDLÁK 1965, 26

¹¹⁵ SEDLÁK 1965, 41-42

¹¹⁶ SEDLÁK 1965, 26

¹¹⁷ SEDLÁK 1965, 47

¹¹⁸ SEDLÁK 1965, 53

[...]

*Hric – ja za pjat a dvacjat – roky jak drutuj -
sto zlaty na tot jed - každý rok keltuju,
dve tisjac i pjat sto – zlaty sjem tak ztratil,
otrhaný chodil, - židov krasnoj šatil.* ¹¹⁹

Hra končí tým, že takmer všetci dedinčania v kostole zložia prísahu, že už nebudú piť alkohol a založia protialkoholický spolok.

Táto hra znova predkladá obraz žida ako krčmára, ktorý alkoholom ohlupuje prostý ľud a vykorisťovaním z neho žije. Sami židia si v tejto hre uvedomujú toto postavenie a vyjadrujú obavy nad protialkoholickými náladami. Autor tak židovstvo zobrazuje ako parazitujúci prvok, ktorý je pre spoločnosť nadmieru škodlivý. Námety pre túto hru mohol autor vidieť vo svojom reálnom okolí, pretože sa osobne angažoval v protialkoholickéj osvetovej činnosti a aj samotná hra vznikla z tohto dôvodu. Motívy pre tak negatívny obraz židovstva budú preto pravdepodobne najmä sociálne.

Autor ďalšej ukážky je Ján Chalúпка, slovenský dramatik, publicista, prozaik a evanjelický kňaz. Narodil sa 28. októbra 1791 v Hornej Mičine a zomrel 15. júla 1871 v Brezne. Po doštudovaní pôsobil ako učiteľ na gymnáziu v Ožďanoch a lýceu v Kežmarku. V roku 1824 sa stal farárom v Brezne a v rokoch 1850 – 1860 pôsobil ako administrátor banskej a potom preddunajskej superintendencie. Spolu s mladším bratom Samom Chalupkom sa angažoval v národoveckých aktivitách. ¹²⁰

Ján Chalupka je autor divadelnej veselohry *Všecko naopak, aneb Těšnošilova Anička se žení a Honzík se vydává*, ktorá vyšla v češtine v roku 1832, neskôr v roku 1874 vyšla aj v slovenčine. Je to autorova druhá hra so známou témou Kocúrkova. Oproti predchádzajúcim hrám stráca národobuditeľský a idealizujúci charakter a smeruje viac ku kritike povahy a morálky jednotlivých postáv. Ústredný motív hry je hľadanie vhodného partnera pre manželstvo, čo odkrýva pravý charakter postáv. ¹²¹

V druhom a treťom výstupe štvrtého dejstva hry sa stretávame aj s vedľajšou postavou žida. Tentokrát je žid v úlohe kupca, ktorý sa s postavami zápalisto naťahuje o cenu za tovar:

„*CVERNA: Hutor, za co trimaš tote rukafky?*

ŽID: Jako vam sa tva slaty rofno.

ANIČKA: Ani sám nie si tol'ko hoden.

ŽID: To si vyprosít! Ani Šit ne je pes.

¹¹⁹ SEDLÁK 1965, 53-54

¹²⁰ KOL. AUTOROV 1998, 185-186

¹²¹ https://zlatyfond.sme.sk/dielo/244/Chalupka_Vsetko-naopak-alebo-Tesnosilova-Anicka-sa-zeni-a-Honzik-sa-vydava

MADLENA: Nie je pes, nie, len povedz ostatné slovo, Maušl.

ŽID: Nachše vam pude po starý snámost — tva slaty pes dva kroš.

ANIČKA: To si si dobre premyslel.

*ŽID (hladí hradu): I Šit chce mat rebach! Ot pol tarmo, to nemoše; tak prišol na šebracky palic.*¹²²

Po neúspešných jednaniach sa dejstvo presúva do krčmy, v ktorej sa žid dostáva do konfliktu s ďalšou postavou. Žid je obvinený z krádeže, za čo musel zaplatiť vysokú úhradu. Tu sa ukazuje ďalšia negatívna črta a to židova zbabelosť:

„KAPRÁL (chytí Žida za bradu): Hop, Žide, stoj! Hedervár szedte vette! Ty si chcel za lacné peniaze tento čáko kúpiť. — Ty si môj, chlape, a tú krádež dobre zaplatíš.

ŽID: Vaj mir! Ja nekrateš, ja chcel fen, ja sa poji fojak jako čert. —

KAPRÁL: Teba čert hned' schytí. Abrahám! Sem tú šabl'u!

ŽID: Vaj mir! Izak, Jakob, Abrahám! Ja poji šablu, ja kref nefitet, netky po mne.

KAPRÁL: Neboj sa, ani kvapky neuvidíš! Ale ti bradu odrežem, to mi ver. Sem tie nožnice!

*ŽID: Herr Karpral! (Objíma mu nohu.)Mám šenu toma, und Kinder, tva, tri, tefet sirot. Ale co šata Herr Karpral?*¹²³

Táto postava pôsobí viac komickým ako démonizujúcim dojmom, najmä kvôli prvkom nemeckého dialektu. Žid znova vystupuje v jednom z typických povolání ako drobný obchodník s ktorým sa ťažko jedná. Okrem pokusu o krádež je vyobrazený aj ako zbabelec.

¹²² CHALUPKA 2007, 38-39

¹²³ CHALUPKA 2007, 40

3.9. Jonáš Záborský a obraz židov v jeho tvorbe

Jonáš Záborský sa narodil 3. februára 1812 v Zábore a zomrel 23. januára 1876 v Župčanoch. Tvoril básne, prózy aj drámy. Narodil sa v zemianskej rodine, študoval teológiu v Prešove a vzdelanie si doplnil na univerzite v Halle. V roku 1842 prestúpil do katolíckej cirkvi. Krátko pôsobil na právnickej akadémii v Košiciach a neskôr bol v rokoch 1850-1853 redaktorom vládnych Slovenských novín vo Viedni. V roku 1853 sa stal farárom v dedine Župčany na východnom Slovensku, kde pôsobil až do svojej smrti. Generačne patril ku romantikom, s ktorými sa však politicky a literárne nestotožnil kvôli svojim princípom klasicistickej estetiky. Nepodporil ani Štúrovu slovenčinu a naďalej ostal stúpencom češtiny.¹²⁴

Svoju literárnu tvorbu začal Záborský klasicisticky orientovanou poéziou v češtine. Knižne vyšli jeho *Bájk*y v rokoch 1840 a 1866. V ďalšej tvorbe bol viditeľný rozdiel medzi ním a romantikmi, ktorí jeho básnickú zbierku *Žehry, Básne a dve řeči* z roku 1851 prijali negatívne. Od konca 50. rokov písal najmä prózu a drámu. Úryvok jeho najväčšieho veršovaného diela, náboženského eposu *Vstúpenie Krista do Raja*, vyšiel v časopise Sokol 1863. Jeho rozsiahlejšia próza plná irónie a satiry *Chruňo a Mandragora* vyšla v roku 1864. Ďalšia próza s podobným parodujúcim motívom *Šofrankovci* z roku 1866 zobrazuje ničivé následky nerozumného nacionalizmu na príklade dvoch bratov, maďaróna a pansláva. Dobová a charakterová kritika je obsiahnutá v prozaickom epose *Faustiáda*. Ďalší typ prózy, ktorý obsahuje uvedomé rozumné postavy v konfrontácii s nerozumným okolím, predstavujú diela *Panslavistický farár* (1870) a *Dva dni v Chujave* (1873). Záujem o históriu Záborský premietol v prózach *Svätoplukova zrada* alebo *O siedmich vojvodoch maďarských*, ale aj v historických drámach ako *Posledné dni Veľkej Moravy*, *Arpádovci*, *Bitka u Rozhanoviec* a iných. V roku 1875 tiež vypracoval historické dielo *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*, ktoré tlačou vyšlo až v roku 2012.¹²⁵

Obraz židov u Záborského ponúka aj dielo *Faustiáda*. Táto próza je plná útočnej kritiky spoločnosti v čase Bachovho absolutizmu. Terčom sa tu stali Nemci, Slováci, židia, Maďari, maďaróni, aj vlastenci, skrátka všetci a všetko.^{126 127}

¹²⁴ KOL. AUTOROV 1998, 498-500

¹²⁵ KOL. AUTOROV 1998, 498-500

¹²⁶ KOL. AUTOROV 1998, 499

¹²⁷ JAKUBÍK 1999,

<http://web.archive.org/web/20041231004057/http://www.fhv.umb.sk:80/Publikacie/mladi%20filologovia/Jakubik.html>

Dej je spleť fantastických príbehov, ktoré zažíva doktor Faust, pričom majú odzrkadľovať pomery v Uhorsku aj s odbočkami k európskej situácii a exkurzmi do minulosti.¹²⁸ Pri obraze židov v tomto diele nájdeme stereotypné narážky v súvislosti s krčmárskym povoláním: „*Bo hrdinská báseň tak sa bez toho zaobísť nemôže ako mladý človek bez okuliarov, františkán bez tabačnice, žid bez krčmy,*...“¹²⁹ Neskôr v diele sa aj dej na okamih odohráva v židovskej krčme. V jednotlivých dialógoch sa objavujú aj narážky na židovské postavenie vykorisťovateľov obyčajného ľudu, ktorí majú mať nad ostatnými moc: „*Ako pomôcť tam, kde najväčšia časť obyvateľstva necháva sa vo zvieracej nevedomosti, vrhnutá v korisť židom?*“¹³⁰ [...] „*Všetci židia,*“ *hovoril, „boli predtým v zajatí jedného národa; teraz sú všetky národy v zajatí židov.*“¹³¹ Akási nadradenosť židov nad kresťanmi je vyjadrená aj pri časti so súdnym sporom medzi židom a jednou ženou. Táto časť predstavuje kritiku súdneho systému, ktorého predstaviteľa neovládajú domáci jazyk, a preto nesúdia spravodlivo. Sudca uvedený spor ukončil v prospech žida, a tak mali údajne končiť aj iné spory medzi židmi a kresťanmi: „*Ona odišla, utierajúc si oči, žid hľadiac si bradu, obyčajný to koniec pravôt medzi kresťanmi a prenasledovanými židmi.*“¹³² Záborský tu však pridáva aj nové prvky negatívneho vyobrazenia židovstva. Terčom posmechu sa stala aj „vzorná židovská škola“, ktorú doktor Faust a poľský filozof Towiański navštívili. V tejto príhode boli postavy svedkami vyučovania, pričom im učiteľ predviedol úroveň vedomostí svojich žiakov: „*Z bohoslovnia predložil im otázku: „Ako sa zatmia nebesá pri súdnom dni?“ „Celkom jednoducho,“ odvetili chlapci. „Pomaže sa nebo tým černidlom, ktorým cenzori podpisujú svoje odoprenie na tlačenie kníh, nuž nastane tma ako v rohu.“ Potom predložil otázku z prírodospytu: „Čo je polnočná žiara?“ „Musí tam byť,“ odpovedaly žid'atá, „mnoho slovenských pospolitých škôl, v ktorých učitelia nevedia slovensky čítať; z toho tak veľiké svetlo.“ „A kométy čo sú?“ otázal sa Faust. Na túto otázku odpovedal miesto detí sám učiteľ. „To sú také škvrnny na nebi, ako vy robíte na papieri. Keď Jehova písal na škrípte sveta, vypadla mu kvapka z pera. Sotrel ju potom prstom. To sú kométy.*“¹³³ Táto príhoda, ktorá parodovala židovský vzdelávací systém, sa končí ďalším stereotypným prvkom, a to ukážkou ziskuchtivosti židov: „*Towiański sa stavil s Faustom o misu českých „knédlov‘, že celú židovskú spoločnosť jedným slovom rozpráši.*

¹²⁸ KOL. AUTOROV 1998, 499

¹²⁹ ZÁBORSKÝ 2009, 11

¹³⁰ ZÁBORSKÝ 2009, 16

¹³¹ ZÁBORSKÝ 2009, 20

¹³² ZÁBORSKÝ 2009, 52

¹³³ ZÁBORSKÝ 2009, 20

*Preto vrátili sa ešte raz k švandrikavej spoločnosti s cesnakovým zápachom. „Manna nebeská bude sa dávať do prenájmu!“ skríkol Towiański. Do židov ako by hrom uderil. Všetci sa zdvihli a spechali rýchle na dražbu“.*¹³⁴

V ďalšej časti diela, keď padne reč na vzdelanie, je však poukázané práve na židov, ktorí sú nezvyčajne chválení za prístup ku vzdelávaniu svojej mládeže: „Porovnajte,“ riekol „Cigánov a Židov. Títo tak prišli s holou dlaňou k nám ako tamtí. A teraz! Cigán chodí nahý, bosý; Žid pán, aristokrat. Prečo? Bo tamten je zver, tento hľadá osvetu. Cigánskeho decka nevideli ste ešte v škole, židovského nevideli ste bez vyučovania. Tu, hľa, prameň, z ktorého vyplýva zámožnosť alebo chudoba. Kde deti rastú, ako zvieratá, bez vyučovania a cviku, tam sa dospelí odievajú v handry a mrľožia v opovržení. Starostlivosť o výchovu detí je miera blahobytu národov.“¹³⁵

V tomto diele vo vyobrazení židovstva prevládajú všeobecné stereotypy o židoch ako krčmároch, ktorí sú chamtiví a ku kresťanom nevraživí. Dielo však nemôžeme pokladať za protizidovsky ladené, pretože takto negatívne Záborský vykreslil aj iné národnosti a skupiny obyvateľstva. Dielo však potvrdzuje negatívne stereotypy o židoch, ktoré boli v tom čase v literatúre zastúpené bežne.

To, že existovalo napätie medzi poddaným ľudom a židmi, si Záborský uvedomoval. Ukazuje sa to aj v jeho poviedke *Hlovík medzi vzbúreným ľudom*, ktorá sa týka roľníckeho povstania na východnom Slovensku z roku 1831.¹³⁶ Dav rozzúrených sedliakov popri pánoch prenasleduje aj židov, ktorých nemilosrdne vraždí: „*Pobit' všetkých židov!*“ kričali. „*Oni sú kliešte, ktorými nás štípu páni.*“¹³⁷

Vzťahy medzi prostým ľudom a židovstvom sú jeden z hlavných motívov prózy *Dva dni v Chujave*. Táto poviedka z roku 1873 sa skladá z dvoch častí. Deň škaredý ukazuje úbohý stav slovenskej dediny, kde je živoriaci ľud závislý na alkohole. Záborský obyčajný ľud neidealizuje. Sedliaci sú v tejto poviedke sebeckí a aj ich reč je vulgárna a nevyberaná. Vykoristovatelia prostého ľudu sú v tejto poviedke maďarón Kobzay, veľkomožný žid Schelm a židovský krčmár Šofeles.¹³⁸ Dedinčania v tejto časti musia navyše zaplatiť úradom pokutu a tí, ktorí odmietajú sú fyzicky trestaní.

¹³⁴ ZÁBORSKÝ 2009, 20-21

¹³⁵ ZÁBORSKÝ 2009, 58

¹³⁶ JAKUBÍK 1999,

<http://web.archive.org/web/20041231004057/http://www.fhv.umb.sk:80/Publikacie/mladi%20filologovia/Jakubik.html>

¹³⁷ ZÁBORSKÝ 2010, 7

¹³⁸ JAKUBÍK 1999,

<http://web.archive.org/web/20041231004057/http://www.fhv.umb.sk:80/Publikacie/mladi%20filologovia/Jakubik.html>

Dedinčania svoju frustráciu utápajú v alkohole u židovského krčmára, u ktorého sa zároveň enormne zadlžujú. V druhej časti, ktorá má názov Deň pekný sa všetko zmení k ideálnemu stavu. Do zanedbanej dediny príde nový farár a ten s pomocou uvedomelých vlastencov postupne pretransformuje sedliakov. Na dosiahnutie svojho cieľa, oslobodenia sedliakov, zriadili detskú opatrovňu, školu, odkúpili pozemky od statkára Kobrayho a prestavali viaceré schátralé stavby, čím sa im podarilo dedinu povzniesť nielen vonkajšie ale aj vnútorne, pretože postupne odstránili nevzdelanosť a zaostalosť sedliakov.¹³⁹

¹⁴⁰ Židovské postavy sú v tomto diele medzi hlavnými príčinami zla v dedine Chujava. Židovský pán Schelm je typický úžerník, ktorý sa nezastaví pred ničím a postupne chamtivo zhromažďuje čoraz viac a viac majetku, pomáhať mu pritom mali aj vyššie štátne inštitúcie a tento deficit spravodlivosti si postavy vysvetľujú po svojom: „*Súdy a sudcovia sú len na to, ozval sa hrubý Bučak s bajúzmi, aby pomáhali pánom a židom utlačovať chudobu.*“¹⁴¹. Aj svoje vysoké postavenie nadobudol Schelm vďaka úžere, ktorú využíval aj proti šlachte: „*Rozumel Dávida Schelma, majiteľa predtým grófskeho majetku. Pamätné je, ako prišiel tento chytrák k nemu, bo to objasňuje to rýchle klesanie dávnej aristokracie a dvíhanie sa židov, ktorého koniec bude úplný prevrat všetkých pomerov. Požičal nič viac ako päťsto zlatých hýrivému, vždy utisnutému grófikovi. Nikdy, keď sa žid dostavil so zmenkou, peňazí nemal a zakaždým dal mu novú zmenku na dvojnásobnú sumu. Táto vyrástla za krátky čas tak, že gróf bol rád, keď mu žid na majetok, čo stál vyše stotisíc zlatých, osemtisíc doplatil. Toto je ten Dávid Schelm, ktorého priateľ Rozumovský nazval obrezaným veľkomožným, ako sa teraz bývalý otrhaný pálenčiar dá titulovať*“.¹⁴² Sedliaci sa zadlžovali aj u žida Šofelesa, ktorý mal krčmu pri kostole. Sedliaci u neho boli schopní prepíť aj to posledné. „*Úver mal u neho každý, len trasúci sa na celom tele Lipnický darmo modlikal o holbičku. Šofeles mu vytýkal, že sa nedrží verne jeho, ale pije i po iných krčmách, a hovoril, že mu už nemá na čo dať. „Počkaj, žide,“ vychytil sa smädný pijan a odišiel. Po chvíli sa strhol veľký rehot v krčme. Lipnický voviedol do chyže asi jednoročné, vychudnuté, strapaté žriebä. „No, dáš teraz pálenku, žide?“ zakričal víťazne do stredu chyže. „Tu ostatná srst' z môjho domu. Ber, čerte, čo tvoje. Čo mi dáš za žriebä?“*“¹⁴³ Príčinu takéhoto úpadku slovenskej dediny videl Záborský v tomto diele v podobe nízkeho vzdelania a zaostalosti. To súviselo s nezodpovedným prístupom k majetku a celkovo k životu.

¹³⁹ KOL. AUTOROV 1998, 499

¹⁴⁰ ZÁBORSKÝ 2009

¹⁴¹ ZÁBORSKÝ 2009, 45

¹⁴² ZÁBORSKÝ 2009, 44

¹⁴³ ZÁBORSKÝ 2009, 28

Toto zneužívali nielen židia ale aj iní bohatší sedliaci a vrchnosť. Záborský v tomto diele používa protižidovskú rétoriku v súvislosti so sociálnymi otázkami, zazlieva im chamtivosť, rozširovanie alkoholizmu, pomocou ktorého ohlupujú sedliakov a najmä úžeru: „*Aby sme aspoň trochu opozdili konečnú skazu nešťastných, uvažovali sme, ako by smierniť tú hroznú úžeru, ktorou si židovstvo ľud kresťanský podmaňuje. Lebo to až vieru prevyšuje, ako židia vedia koristiť z večných peňažitých nesnází aj hýrivých pánikov i zhovädilej sedľače.*“¹⁴⁴

Záborský vidí v židoch veľkú hrozbu nielen pre prostý slovenský ľud, ale pre Uhorsko ako také. „*Židia sa vozia nielen po biednom ľude, ako slovenskom tak maďarskom, lež i po tej šľachte, pred ktorou sa nedávno v prachu plazili, vedú i ju rozličnými úskokmi k skaze, prevracajú súdy.*“¹⁴⁵

3.10. Židia v literatúre Svetozára Hurbana-Vajanského

Svetozár Hurban-Vajanský sa narodil 16. januára 1847 v Hlbokom a zomrel 17. augusta 1916 v Martine. Pôsobil ako spisovateľ, publicista, literárny kritik a bol vedúcou osobnosťou slovenského národného života 80. a 90. rokov 19. storočia. Vzdelanie získal na gymnáziách v Těšíne, rakúskom Oberschutzene, Stendale pri Berlíne a Banskej Bystrici. Absolvoval tiež právnickú akadémiu v Bratislave. Pri anexii Bosny a Hercegoviny narukoval do armády a svoje zážitky z týchto udalostí reflektoval v básnickej zbierke a žurnalistike. Po ukončení právnickej praxe nastúpil do redakcie Národných novín v Martine, kde zotrval až do svojej smrti. Vo svojich politických názoroch sa orientoval na ruských slavianofilov. Od 70. rokov pôsobil v Slovenskej národnej strane a pomáhal formovať jej program. Na prelome storočia sa dostal do konfliktu so skupinou okolo časopisu Hlas, a to najmä kvôli zameraniu politickej činnosti a literárnej tvorby.¹⁴⁶

Od svojich študentských čias sa pokúšal o básnickú tvorbu. Prvú básnickú zbierku *Tatry a more* vydal v roku 1879. Jeho prvá rozsiahlejšia novela *Lalia* vyšla v časopise Orol. Ďalšie novely vyšli samostatne v dvoch zväzkoch pod názvom *Besedy a dumy*, ktoré vyšli v rokoch 1883 a 1884. Jeho literárnu tvorbu ovplyvnila štúrovská ideológia a zahraničná literatúra (antická, nemecká, poľská, ruská). Do svojich diel premietal aj problémy vzťahov jednotlivcov a národa a boj za jeho zachovanie. Svetozár Hurban-Vajanský svojimi aktivitami značne prispel k národnému uvedomeniu a kultúrnemu rozvoju.¹⁴⁷

¹⁴⁴ ZÁBORSKÝ 2009, 41

¹⁴⁵ ZÁBORSKÝ 2009, 52

¹⁴⁶ KOL. AUTOROV 1998, 480-481

¹⁴⁷ KOL. AUTOROV 1998, 480-481

Tvorba Vajanského nám poskytuje množstvo príležitostí na pochopenie toho, ako vnímal židov. Obraz židovstva nájdeme v jeho poviedkach, novelách a článkoch. Novela *Letiace tiene* z roku 1883 sa venuje hmotnému a duchovnému úpadku zemianstva a rieši jeho postavenie v rámci národného obrodenia. V tejto novele nájdeme aj židovské postavy – rodinu Zweigenthal. Táto židovská rodina čerpá svoje bohatstvo z obyčajného ľudu, ktorý sa u nich v krčme opíja a zdľuže.¹⁴⁸ Vzťahy medzi krčmármi a sedliakmi nie sú ideálne, no napriek tomu sa jeden bez druhému nedokážu zaobiť: „Áno, žida nenávidí, pálenku volá smradom náš ľud, no žida obohacuje a pálenku pije. Žid slúži, sedliak rozkazuje, žid je pánom, sedliak otrokom. Pán obsluhuje otroka. Nenávisť je obapolná, jedna stránka ňou stúpa, druhá klesá.“¹⁴⁹ Židom sa podarilo nazhromaždiť dostatočné množstvo prostriedkov aby mohli od zemana Podolského odkúpiť jeho kaštieľ. Postupne sa židia dostávajú k lesom, lúkam a poliam na úkor zemanov. Autor v tomto diele zachytil aj spolupatričnosť židov: „Tento žid, ktorý taký biedny prišiel do biednej dediny, hovorí tak ľahko o desiatich tisícoch! Kde sa len vzali tie bohatstvá razom? No Jablonský konečne vedel, že žid nie je sám, keď chystá sa k väčším podnikom. On dobre vedel, že solidarnosť kagalu je organizovaná, že tisíce sú pohotové, keď vyskytne sa tučná príza. I to vedel, že mladý Zweigenthal požíval veľkú dôveru u svojich spolužidov.“¹⁵⁰ Zemanovia v tomto diele prichádzajú o svoje postavenie a majetky v prospech židov. Môže za to jednak židovská šikovnosť a prefíkanosť, a jednak morálny úpadok zemianstva. Hlavná myšlienka záveru spočíva v spojení slovenskej inteligencie a zemianstva, ktoré môže národ postaviť na nohy. To ako židia v tomto diele prichádzajú k majetkom má byť varovanie, podobne ako u Záborského pred židovskou rozpínavosťou, ktorej padajú za obeť už nielen sedliaci, ale aj zemanovia.

Zmienky o židoch nájdeme aj v románe *Suchá ratolesť*. Týmto románom najvýraznejším spôsobom prispel do vývinu slovenskej epickej prózy v druhej polovici 19. storočia. Aj v tomto románe je žid v pozícii krčmára u ktorého sa schádzajú sedliaci aby u neho pili na dlh, alebo úžerníka, hoci je tu aj malá zmienka o židovi lekárovi.¹⁵¹ Vajanský negatívne vyobrazil židov aj v iných dielach. V románe *Pustokvet* z roku 1893 bezmenná židovská postava kasíra zo sporiteľne okradne slovenského statkára Jána Kunoviča, a tým mu spôsobí obrovskú škodu.^{152 153}

¹⁴⁸ VAJANSKÝ 2007

¹⁴⁹ VAJANSKÝ 2007, 15

¹⁵⁰ VAJANSKÝ 2007, 47

¹⁵¹ VAJANSKÝ 2007

¹⁵² JAKUBÍK 2012, 109

¹⁵³ ŠMATLÁK 2007, 188

Najkomplexnejší obraz o tom ako Svetozár Hurban-Vajanský vnímal židov nám poskytuje jeho článok *Židovská otázka na Slovensku*, ktorý vyšiel v novinách *Slovenské pohľady* v roku 1881. V tomto článku Vajanský reagoval na snahu štúrovca Paulinyho získať židov na svoju stranu. Vajanský v článku píše o dôvodoch prečo nie je možné so židmi počítať. Tu sa púšťa do otvorenej kritiky celého židovstva, ktorému vyčíta náboženstvo, minulosť, vlastnosti, neschopnosť tvoriť pozitívne hodnoty, nepriateľstvo ku kresťanom, rýchle rozmnožovanie v Uhorsku, a samozrejme krčmy. V tomto článku nejde o reakciu na aktuálne negatívne javy ako to bolo napríklad u Krmana mladšieho alebo u Hurbana, ale o útok voči židovstvu ako celku, pričom jednotlivé príklady pozitívneho pôsobenia židov bagatelizuje: „*Nehovorte mi o výnimkách! Uznávam výnimky, uznávam, že Žid-remeselník môže byť užitočným a dobre trpeným občanom. Avšak tie výnimky sú také riedke, že nestoja za reč. Väčšina i tých remeselníkov-Židov robí i z remesla „kšeft“. Pod rukou Žida-advokáta zmení sa dôležité povolanie pravotárske na púhy, nízky kšeft, prepletený úžerou, stavu neprimeraným lapaním duší a tou špinavosťou, ktorá je hlavnou známkou židovstva, ale ktorá veľmi zle vyníma sa u tak povzneseného stavu.*“¹⁵⁴ Židov Vajanský nevníma len ako príslušníkov náboženstva alebo národa ale hovorí o „židovskej rase“: *Rozprchnutím sa po svete prestali byť Židia národom, ba i samé ich náboženstvo roztanulo v hmle talmudských balamút. Čo zostalo, čo delilo a delí ich od ľudí iných, je rasa.*“¹⁵⁵ V článku vyjadruje nespokojnosť s rastúcim vplyvom židov v Uhorsku, pričom túto obavu sme mohli nájsť aj v uvedených ukážkach z jeho literárnej tvorby: „*Z oboch strán Tisy rozprestierajú sa ohromné statky zemianske, z ktorých čerpala maďarská šľachta životnú šťavu. Pýtajte sa na mená majetníkov! Deväť desiatín mien je židovských.*“¹⁵⁶ Na konci článku Vajanský komentuje aj protižidovské výpady v spoločnosti, ktoré odsudzuje, no podobne ako Hurban v diele *Slovenskí žiaci*, vyjadruje myšlienku, že si za to židia môžu sami:

„*Lud židovstvom šliapaný počína zdvíhať zločinnú pravicu proti úžerníckej rase židovskej, čo je jednak nešťastie pre ľud, ako pre Židov. Veľmi často čítame po novinách o vraždách, spáchaných na židovských úžerníkoch. Považujeme to za symptómy nanajvýš nebezpečné.*“

¹⁵⁴VAJANSKÝ 1881,

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksllv/Mikula_dokumenty/publikacie/Realizmus2_Zidovska_otazka.pdf

¹⁵⁵VAJANSKÝ 1881,

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksllv/Mikula_dokumenty/publikacie/Realizmus2_Zidovska_otazka.pdf

¹⁵⁶VAJANSKÝ 1881,

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksllv/Mikula_dokumenty/publikacie/Realizmus2_Zidovska_otazka.pdf

*Ako protiví sa nám vražda a ohavnosť zákernického prepadnutia, tak celou dušou nenávidíme vrahov- úžerníkov, ktorí síce nie pištoľou a revolverom, ale zručnosťou svojho zákernického rozumu mordujú celé rodiny a v púšť obracajú dediny. Našou povinnosťou je zastať sa ľudu, aby sme sa nestali spoluvinníkmi židovskej ohavnosti, páchanej za bieleho dňa!*¹⁵⁷

Ako ukazuje jeho článok *Židovská otázka na Slovensku*, Vajanský považoval židov za problém. To sa odrazilo aj v uvedených literárnych ukážkach, kde židia vystupujú ako chamtiví a nenásytní vykorisťovatelia, ktorí falošnými praktikami prichádzajú k majetkom. Ukazuje sa to nielen v oblasti sociálnej, ale aj v národnej, kedy židovské postavy pomáhajú pomáhať pomáhať, čo malo odrážať realitu ktorú Vajanský ako predstaviteľ národného hnutia vnímal veľmi citlivo.¹⁵⁸ V jeho dielach je cítiteľná obava z rastúceho vplyvu židov, pred ktorým chcel varovať aj zemianstvo a získať si ho pre slovenskú národnú politiku. Takýto negatívny obraz židovstva, kedy autor odsudzuje takmer všetko od náboženstva, cez históriu, až po zvýšenú reprodukciu, svojim radikalizmom vyčnieva aj spomedzi protižidovsky ladených diel uvedených v našej práci. Motív židovstva, ako rase odjakživa parazitujúcej na ľudstve, nápadne pripomína antisemitskú rétoriku rozšírenú v 20. storočí.

¹⁵⁷ VAJANSKÝ 1881,

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksllv/Mikula_dokumenty/publikacie/Realizmus2_Zidovska_otazka.pdf

¹⁵⁸ Židovské obyvateľstvo, až na výnimky, neprejavovalo záujem o slovenský národný program, MLYNÁRIK 2005, 49

Záver

Táto práca riešila jeden z aspektov nie vždy ideálneho vzťahu medzi Slovákmi a židovskou menšinou v 18. a 19. storočí, a to jeho odraz v slovenskej literatúre. Na základe vybraných autorov a ich literárnych diel sme sa pokúsili ukázať negatívne a stereotypné zobrazovanie židovstva a jeho najčastejšie motívy a podoby. Príčiny a prejavy takéhoto typu boli ovplyvnené viacerými faktormi. Dôležitý vplyv mala doba, náboženské rozdiely, sociálne prostredie a politická situácia. Už od začiatku 18. storočia sa stretávame s negatívnym zobrazovaním židovstva v slovenskej literatúre. Židia sú zobrazovaní ako cudzí prvok v spoločnosti.

Ich najčastejšie povolanie je krčmárstvo, ktoré uvedení autori kritizujú ako šíriteľa nebezpečného alkoholizmu. Niektorí autori sú kritickí aj ku kresťanom, ktorí nadmieru konzumujú alkohol, no najčastejšie sú obviňovaní práve židia, ktorí majú vďaka tomu nadobúdať veľký majetok. S orientáciou generácie štúrovcov na bežný ľud sa tento problém v polovici 19. storočia dostáva do centra pozornosti. Vznikajú diela, ktoré majú výchovný protialkoholický charakter. V týchto dielach sú častokrát židia – krčmári v úzkom spojení s vrchnosťou a spolu majú utláčať a vykorisťovať obyčajný ľud. Autori sa snažia motivovať k triezvosti poukazovaním na negatívne účinky konzumácie alkoholu a na židov, ktorí vďaka tomu rýchlo bohatnú.

Ďalším negatívnym zobrazením židovstva je žid – úžerník. Úžerníctvo ako židovskú doménu riešil Matej Bel v dejinách mesta Bratislavy a po ňom mnoho ďalších autorov. Kresťania, ktorí mali zakázané brať úrok z pôžičiek, sa častokrát u židov zadlžovali, čo mali židia zúročovať natoľko, že nadobudli obrovský vplyv a moc. Židia sa v týchto dielach vďaka úžerníctvu stávajú naozajstnými páňmi v dedinách a mestách, dokonca sa im niekedy podarí ovládnuť aj šľachtu. Niektorí autori vo svojich dielach zachytili aj krvavú reakciu dlžníkov voči úžerníkom.

Stereotypne sa židia zobrazovali aj v pozíciách prefíkaných obchodníkov, ktorí sa uchýľovali aj k otvoreným klamstvám a podvodom.

Náboženský motív kolektívnej židovskej viny za smrť Ježiša Krista už nebol taký rozšírený ako v stredovekej literatúre, no stále ho u niektorých autorov nájdeme.

Skazenosť, nemorálnosť a nepriateľstvo ku kresťanom je spoločný motív pre všetky uvedené diela vo vzťahu k židom. Viacerí autori si kladli otázku, čo je tomu na príčine. Najčastejšie ju autori videli práve v židovskom náboženstve, ktoré odlišovali od kresťanského hlavne v otázke lásky ku blížnemu.

Otázku židovského náboženstva však neotvárali všetci autori. Najčastejšie sú Židia kritizovaní v oblasti sociálno-ekonomickej, ako bolo uvedené, a to za úžeru a alkohol.

Na konci 19. storočia v čase národnostných nepokojov a silnejúcej maďarizácie, niektorí autori, ktorí sami patrili k národnému hnutiu, vnímali židovstvo negatívne hlavne kvôli jeho viac menej pozitívnemu vzťahu k maďarizácii. Táto tendencia sa prejavovala najmä v dielach Záborského a Vajanského. V ich tvorbe sú židovské postavy buď priamo pomadžarčené, alebo s maďarizátormi spolupracujú.

Zdá sa, že téma židovstva slovenských autorov, ktorí boli konfesiónálne a názorovo rozdelení, spájala. Negatívne stereotypy nájdeme v tvorbe duchovenstva a laikov, katolíkov a evanjelikov. Záporné židovské postavy nájdeme v próze aj dráme, v cestopisoch, poviedkach, románoch, atď.

Z dnešného pohľadu je dôležité poznať a hlbšie skúmať negatívny obraz židovstva z 18. a 19. storočia aj pre pochopenie slovenskej protižidovskej politiky z rokov 1938 – 1945.

Zoznam použitých skratiek

SNN - Slovenskje národňje novini

Zoznam literatúry

Pramene:

BAJZA 2007-Jozef Ignác Bajza: Príhody a skúsenosti mládenca Reného (Druhý diel). Zlatý fond denníka SME 2007 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/217/Bajza_Prihody-a-skusenosti-mladenca-Reneho-Druhy-diel

BAJZA 2008-Jozef Ignác Bajza: Veselé príbehy a výroky. Zlatý fond denníka SME 2008 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/784/Bajza_Vesele-pribehy-a-vyroky

BEL 1984-Matej Bel: Bratislava Mateja Bela. Bratislava 1984 (zostavil Ján Tibenský)

HURBAN 2010a-Jozef Miloslav Hurban: Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách. Zlatý fond denníka SME 2010 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1281/Hurban_Cesta-Slovaka-k-slovanskym-bratom-na-Morave-a-v-Cechach

HURBAN 2010b- Jozef Miloslav Hurban: Od Silvestra do Troch kráľov. Zlatý fond denníka SME 2010 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/46/Hurban_Od-Silvestra-do-Troch-kralov

HURBAN 2010c-Jozef Miloslav Hurban: Prechádzka po považskom svete. Zlatý fond denníka SME 2010 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/48/Hurban_Prechadzka-po-povazskom-svete

HURBAN 2007-Jozef Miloslav Hurban: Slovenskí žiaci. Zlatý fond denníka SME 2007 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/252/Hurban_Slovenski-ziaci

HURBAN 2014-Jozef Miloslav Hurban: Slovo o Spolkách Mjernosti a Školách Ňed'elních. Zlatý fond denníka SME 2014 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1866/Hurban_Slovo-o-Spolkach-Mjernosti-a-Skolach-Nedelnich

- CHALUPKA 2007- Ján Chalúpka: Všetko naopak alebo Tesnošilová Anička sa žení a Honzík sa vydáva. Zlatý fond denníka SME 2007 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/244/Chalupka_Vsetko-naopak-alebo-Tesnosilova-Anicka-sa-zeni-a-Honzik-sa-vydava
- KRMAN 2010-Daniel Krman: Itinerarium (Cestovný denník z rokov 1708 — 1709). Zlatý fond denníka SME 2010 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1249/Krman_Itinerarium-Cestovny-dennik-z-rokov-1708-1709
- MAGIN 2011-Ján Baltazár Magin: Apológia. Zlatý fond denníka SME 2011 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1523/Magin_Apologia
- SEDLÁK 1965-Imrich Sedlák: Ján Andraščík. Košice 1965
- ŠTÍTOVSKÝ 2016-Miroslav Štitovský: Židia a ich kritické zobrazenie v staršej slovenskej literatúre. Bratislava 2016
- ŠTÚR 1841-Ludovít Štúr: Azya a Ewropa, čili: Určenj Ruska w ohledu na Azyi. In Tatranka 1841, roč. 2, č. 1, s. 45 dostupné online: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:02a70d60-eb9e-11e4-a511-5ef3fc9ae867?page=uuid:cb3fa020-0b97-11e5-ae7e-001018b5eb5c>
- ŠTÚR 2007-Ludovít Štúr: Výber z článkov. Zlatý fond denníka SME 2007 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/91/Stur_Vyber-z-clankov
- ŠTÚR 2011-Ludovít Štúr: Slovanstvo a svet budúcnosti. Zlatý fond denníka SME 2011 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1496/Stur_Slovanstvo-a-svet-buducnosti
- ŠTÚR 2012-Ludovít Štúr: Politické state a prejavy. Zlatý fond denníka SME 2012 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1691/Stur_Politicke-state-a-prejavy
- ZÁBORSKÝ 2009a- Jonáš Zaborský: Dva dni v Chujave. Zlatý fond denníka SME 2009 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/55/Zaborsky_Dva-dni-v-Chujave
- ZÁBORSKÝ 2009b-Jonáš Zaborský: Faustiáda. Zlatý fond denníka SME 2009 dostupné online http://zlatyfond.sme.sk/dielo/198/Zaborsky_Faustiada

ZÁBORSKÝ 2010-Jonáš Záborský: Hlovík medzi vzbúreným ľudom. Zlatý fond denníka SME 2010 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/143/Zaborsky_Hlovik-medzi-vzburenym-ludom

VAJANSKÝ 1881-Svetozár Hurban Vajanský: Židovská otázka na Slovensku. In Slovenské pohľady 1881 dostupné online: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksllv/Mikula_dokumenty/publikacie/Realizmus2_Zidovska_otazka.pdf

VAJANSKÝ 2007a-Svetozár Hurban Vajanský: Letiace tiene. Zlatý fond denníka SME 2007, dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/160/Vajansky_Letiace-tiene

VAJANSKÝ 2007b-Svetozár Hurban Vajanský: Suchá ratolesť. Zlatý fond denníka SME 2007 dostupné online: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/219/Vajansky_Sucha-ratolest

Sekundárna literatúra

BOTLÍK 2007-Ján Botlík: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava 2007

DEMJANIČ 2016-Pavol Demjanič: Židia v listoch a publicistike Ľudovíta Štúra. In *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra*. Historia nova 10 2016 dostupné online: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino10.pdf

JAKUBÍK 2012-Henrich Jakubík: My & oni: fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia. Banská Bystrica 2012

JAKUBÍK 1999-Henrich Jakubík: Obraz židovstva v slovenskej klasicistickej a romantickej literatúre. In: Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I. 1999 dostupné online: <http://web.archive.org/web/20041224212137/http://www.fhv.umb.sk:80/Publikacie/mladi%20filologovia/Jakubik.html>

KOVÁČ 1998-Dušan Kováč: Dějiny Slovenska. Praha 1998

KRAJČOVIČ 2005-Rudolf Krajčovič: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XIV.) Namiesto záveru malé kalendárium tisícročnej slovenčiny. In: Kultúra slova 2005, dostupné online: <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2005/2/ks2005-2.html>

MAREK 2011-Miloš Marek: Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text. Trnava 2011

MESSADIÉ 2000-Gerald Messadié: Obecné dějiny antisemitismu. Od starověku po dvacáté století. (preložila Hana Mullerová) Praha 2000

MIKULA, KOL. AUTOROV 1999-Valér Mikula a kolektív autorov: Slovník slovenských spisovateľov. Praha 1999

MLYNÁRIK 2005 –Ján Mlynárik: Dějiny Židů na Slovensku. Praha 2005

MOLDA 2015-Rastislav Molda: Ideálny obraz národa. Stereotypizácia uhorských národností v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia. Martin 2015

PAULINY 1983-Eugen Pauliny: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava 1983

PĚKNÝ 2001-Tomáš Pěkný: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 2001

PUTÍK 2015-Alexandr Putík: Dějiny Židů v českých zemích v 10.-18. století. Praha 2015

ROSENBAUM, KOL. AUTOROV 1984-Karol Rosenbaum a kolektív autorov: Encyklopédia slovenských spisovateľov, 1. zväzok. Bratislava 1984

ŠMATLÁK 2007a-Stanislav Šmatlák: Dejiny slovenskej literatúry I. Bratislava 2007

ŠMATLÁK 2007b-Stanislav Šmatlák: Dejiny slovenskej literatúry II. Bratislava 2007

https://zlatyfond.sme.sk/dielo/244/Chalupka_Vsetko-naopak-alebo-Tesnosilova-Anicka-sa-zeni-a-Honzik-sa-vydava, vyhľadane dňa 15.06.2018

